

שולמית אליצור

פיוטי זולת להפטרות הסדרים הארץ ישראלים

א

בתי הכנסת בארץ ישראל במאה התשיעית והעשירית היו נתונים, כידוע, בתהליך של מעבר: השפעה בבליית עזה, מלווה לעתים במאבקים, חדרה אליהם, ואט אט החלו מנהגי ארץ ישראל המקוריים לפנות את מקומם למנהגי בבל. הדבר בולט במיוחד בתחום הקריאה בתורה: המנהג הארץ ישראלי הייחודי, לקרוא בשבתות את סדרי המחזור התלת־שנתי, הלך ונעלם, ופרשות המחזור החד־שנתי – אשר גם אם היו נהוגות בכמה בתי כנסת בארץ ישראל בתקופות קדומות יותר, מעולם לא אפיינו אותה – השתלטו מעתה על רוב הקהילות בארץ ישראל, ואף על החשובות והמרכזיות שבהן.¹

מעבר זה, אשר רבות נכתב עליו, לא חל ביום אחד, ונראה שהיו לו כמה שלבי ביניים.² אך גם כאשר עברו בני ארץ ישראל לקרוא פרשות חד־שנתיות, עדיין חי בתודעתם זכרם של הסדרים התלת־שנתיים, וזה השפיע לא אחת על מהלכיהם הפייטניים.

הדבר בולט בסוג שבו הושקע עיקר כוחם של פייטני התקופה המזרחית המאוחרת של הפיוט העברי, שעיקרה במאות הנדונות: היוצר.³ רוב מחזורי היוצרות החשובים לשבתות חוברו בתקופה זו, וכולם מפייטים בבירור את הפרשות החד־שנתיות.⁴ אולם בעיון מעמיק

1 עדות מפורשת לנסיונות של בני בבל לכפות את מנהגיהם על בני ארץ ישראל, ואפילו תוך מאבק, ראה בדברי פירקוי בן באבוי בתוך: גנזי שכטר ב, עמ' 556. על המעבר של קהילות ארץ ישראל לקריאה חד־שנתית בלבד ראה: פליישר, שירת הקודש, עמ' 260; פליישר, תפילה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 293 ואילך. לקדמות המנהג החד־שנתי ומקורו הארץ ישראלי האפשרי ראה: ע' פליישר, "לוח מועדי השנה בפיוט לר' אלעזר בירבי קליר", תרביץ נב (תשמ"ג), עמ' 243-249; הנ"ל, "קריאה חד־שנתית ותלת־שנתית בתורה בבית הכנסת הקדום", תרביץ סא (תשנ"ב), עמ' 25-43; והשווה גם: הנ"ל, בירורים "בשיטות הקריאה בתורה של בני ארץ ישראל הקדומים", *HUCA* 62 (1991), חלק עברי, עמ' מג-סא (ובעיקר מעמ' נט).

2 ניתוח המקורות המעידים על שלב של קריאה כפולה, גם בפרשות וגם בסדרים, ראה אצל פליישר, תפילה, עמ' 293-300.

3 על השפעת התהליך על הקדושתא ראה: פליישר, שירת הקודש, עמ' 290-297; הנ"ל, פזמוני האנונימוס, ירושלים תשל"ד, עמ' 16-28; הנ"ל, "עיונים בהשפעת היסודות המקהליים על עיצובם והתפתחותם של סוגי הפיוט", יובל ג (תשל"ד), עמ' לו-מ; והשווה גם הנ"ל, "עיונים במנהגי־הקריאה של בני ארץ ישראל בתורה ובנביאים", ספונות א (טז, 1980), עמ' 28-31.

4 רק מחזור יוצרות קדום אחד, שנכתב עוד בתקופה הקלסית, הוקדש לסדרים התלת־שנתיים, והוא פרי יצירתו של ר' יוסף בירבי ניסן, אולם לא שרדו ממנו אלא גופי יוצר מעטים בלבד. הזכירם לראשונה מ' זולאי, "לתולדות הפיוט בארץ ישראל", ידיעות המכון לחקר השירה העברית ה (תרצ"ט), עמ' קנט (ושם בעמ' קסג-קסה יוצר לדוגמה). את

בגופי היוצר, נתברר שגם כאשר כתבו הפייטנים לפרשות החדשניות, לא נשכח מהם זכר הסדרים הארץ־ישראליים, והם פייטו את התחלותיהם בחטיבות השונות של היוצרות.⁵ ראשי הסדרים הוסיפו אפוא לחיות בתודעת הפייטנים והציבור גם כאשר לא שימשו עוד שימוש ליטורגי סדיר.

לאור עובדה זו ראוי לבחון מה עלה בגורלן של ההפטרות הארץ־ישראליות. על פי הממצאים שבידינו, היו ההפטרות ברוב קהילות ארץ־ישראל קבועות ואחידות למדי בתקופה הנדונה כאן.⁶ אך מה קרה להפטרות הסדרים עם המעבר לקריאה החדשנית? כלום נעלמו הפטרות אלה בלא להותיר רושם על פיוטי התקופה המזרחית המאוחרת? ואם לא כן הוא – מה רושם הותירו, אצל מי והיכן?

לצורך זה עלינו לבחון את הנקודה שבה נוהגים פייטני התקופה לשלב את פסוקי ההפטרות ביצירותיהם, כלומר את פיוטי הזולת. כפי שידוע, בדרך כלל נהגו הפייטנים לעבד בזולתות את פסוקי ההפטרה בזה אחר זה, בדומה לעיבוד פסוקי הקריאה בתורה בגופי היוצר.⁷ נחפש אפוא אם ניתן למצוא בזולתות החדשניות של התקופה זכר להפטרות הארץ־ישראליות.

מובן שיש להבחין בבירור בין הרמיזות לסדרים העולות מגופי היוצר לבין זולתות המפייטים הפטרות תלת־שנתיות: היוצרות שבהם העלינו רמזים לסדרים הם חדשניים במפורש והסדרים באים בתוכם רק ברמז, כזכר למנהג שנשתקע. בזולתות עלינו להבדיל בין פיוטים שההפטרות התלת־שנתיות עולות מהם ברמז בלבד, לבין הזולתות המכוונים במלוא היקפם להפטרה תלת־שנתית. באלה האחרונים סביר להניח שהפייטנים ביקשו לפייט את ההפטרות ששימשו אותם למעשה; מקרים אלה יעידו אפוא על הפטרות ארץ־ישראליות שנותרו בשימוש בבתי הכנסת של בני ארץ־ישראל, גם לאחר שסדרי הקריאה המקוריים שלהם הוחלפו.⁸

כולם הדפיס פליישר, היוצרות, ירושלים תשמ"ד, נספח א, עמ' 711-729. מחזור נוסף יוחס מספק לר' פינחס הכהן (ראה: זולאי, שם, עמ' קכט; פליישר, שם, עמ' 131-136), אבל לאחרונה הוכח שמדובר במחזור מאוחר, פרי יצירתו של ר' יהושע בר כלפה שפעל סביב שנת 1000; ראה אליצור, יהושע בר כלפה, עמ' 33-36. לאחרונה התגלה גם גוף יוצר של פינחס הכהן לבמדבר א, א (ראה אליצור, שם, עמ' 21), אך אין לדעת אם הוא חלק ממחזור שלם, וכן אי אפשר לקבוע אם נועד לסדר במדבר התלת־שנתי או לפרשת במדבר החדשנית.

בגופי היוצר נהגו הפייטנים, כידוע, להעמיד את פסוקי הפרשות המתפייטות כסימונות מקראיות בסופי מחזורותיהם, ופיוטים אלה מתחלקים על פי תבניות לגושים אחדים של מחזורות. פייטנים שרצו לעשות זכר לסדרים, הקדישו בדרך כלל גושים שונים של הפיוט לסדרים שונים שבפרשה המתפייטת, והעמידו את פסוקיהם בסופי המחזורות באותם גושים. ראה ש' אליצור, "רמיזות לסדרים ארץ־ישראליים בגופי יוצר לפרשות הבבליות", מחקרי ירושלים בספרות עברית א (תשמ"א), עמ' 211-225. השערה בדבר הקשר בין הרמיזות הללו לבין אירגון הקומפוזיציה בפיוטים ראה אצל ש' אליצור, "בעיות בקומפוזיציה של מערכת היוצר", דברי הקונגרס העולמי האחד־עשר למדעי היהדות, ג, עמ' 8-1; והוסף גם את המובא אצל אליצור, יהודה בירבי בנימן, עמ' 25; אליצור, יהושע בר כלפה, עמ' 44.

רשימה מלאה ומעודכנת של הפטרות הסדרים ראה עופר, רשימה, עמ' 176-185. ברשימה זו בולט מיעוטם של מנהגים מקבילים. רמז לקיומם של מנהגים חריגים קיים אולי בפיוט ר' שמעון הכהן בירבי מגס, המביא בקדושתאיתו בדרך כלל רמזים להפטרות שונות מהמקובל; אך כנגדו עומדים פיוטי ייני ויהודה ורמזים להפטרות התואמות כמעט תמיד את אלו שבקטעי גניזה אחרים המתעדים את השימוש המעשי בהפטרות (סיכום הסוגים השונים של כתבי יד אלה ראה אצל עופר, שם, עמ' 169, הע' 35). ציור ססגוני של שפע מנהגי הפטרה מתחלפים עולה ממאמרו של ג' פריד, "הפטרות אלטרנטיביות בפיוטי ייני ושאור פייטנים קדומים", סיני סא (תשכ"ז), עמ' רסח-רצ; סב (תשכ"ח), עמ' נ-סו; קכח-קמא. אולם מציאות זו ודאי איננה תואמת את התקופה המאוחרת שלקראת המעבר לקריאות החדשניות בארץ־ישראל כולה.

ראה פליישר, שירת הקודש, עמ' 228; היוצרות, עמ' 289.

תופעה זו, בהיקף היותר גדול, היתה קיימת במשך שנים רבות במחזור רומניא: כידוע, רוב ההפטרות (של הפרשות

מכלל דיוננו יש להוציא, כמובן, את המקרים המועטים שבהם הפטרת הסדר הארץ ישראלי שווה להפטרה הבבלית.⁹ אולם בכמה מקרים ניתן לשער שהפטרה הידועה היום כ'בבלית' יסודה אולי במנהג ארץ ישראלי קדום, שנתקבל במנהג המאוחר.¹⁰ מציאותו של זולת להפטרה כגון זו ראויה לתשומת לב.¹¹

ב

ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי הוא, ככל הידוע לנו, ראשון הפייטנים שכתבו מחזורי יוצרות לפרשות. פייטן זה, שמוצאו או מוצא משפחתו מבבל,¹² קשור בפיוטיו אל מנהגי ארץ ישראל;¹³ מגופי היוצר שלו עולות לעתים קרובות רמזות לסדרים התלת-שנתיים הכלולים בפרשות שהוא מפייט.¹⁴ אולם בפיוטי הזולת שבמחזורו, המוקדשים בשלמותם להפטרות, הוא מפייט באופן קבוע הפטרות בבליות מובהקות.¹⁵

אך למעשה המצב מורכב יותר מכפי שהוא נראה במבט ראשון. פיוטי הזולת של ר' שלמה סולימן אינם עשויים בתבנית אחת:¹⁶ יש מהם הכתובים במחרוזות מרובעות, אחרים (מעטים מאד) כתובים בתבנית ה'מסד', שבה מלווה כל מחרוזת מרובעת במחרוזת דו-טורית, אך לא

החד-שנתיים! במחזור זה (להוציא את השבתות שמ"ז בתמוז ואילך, הנחשבות שבתות מצוינות) הן הפטרות הסדרים של בני ארץ ישראל. גם קהילות הקראים שימרו הפטרות ארץ ישראליות קדומות בהקשר חד-שנתי. ראה: L. Finkelstein, "The Prophetic Readings According to the Palestinian, Byzantine and Karaite Rites", *HUCA* 17 (1942/3), p. 423

9 כאלה הן הפטרות וישלח ("חזון עובדיה") ושלח ("וישלח יהושע"); בכמה פרשות אחרות כלולה הפטרת הסדר הארץ ישראלי בתוך ההפטרה הבבלית, אך אין הן פותחות באותו פסוק. למקרים אלה ניתן להתייחס, אם כי בזהירות.

10 דוגמה מובהקת לתופעה זו היא הפטרות הפורענות והנחמה, שיסודן במנהג ארץ ישראל, אך נתקבלו (כהפטרות הקבועות של פרשות רבות) בכל המנהגים המקובלים היום. לגבי הפטרות נוספות ראה להלן, סעיפים ב, ד.

11 קביעת הפטרות הסדרים במאמר נעשית, כפי שציינו, על פי עופר, רשימה; רשימה של הפטרות הפרשות הבבליות מצויה בנספח לערך "הפטרה" באנציקלופדיה תלמודית, סוף כרך י'; על המובא שם ננסה, במידת הצורך, להוסיף עדויות מתוך פיוטים בני התקופה.

12 כך נקבע במחקר על פי כינויו "אלסנג'ארי"; עיין: מ' זולאי, "קוריוזים מפיוטי הגניזה", סיני ט (תש"ה), עמ' רצח, ודבריו קרובים כנראה לאמת יותר מדברי ח' שירמן, שירים חדשים מן הגניזה, ירושלים תשכ"ו, עמ' 46-47.

13 ראה פליישר, "לוח מועדי השנה" וכו' (לעיל, הע' 1), עמ' 247, הע' 70; הג"ל, היוצרות, עמ' 192, הע' 13; ר' פדבה, "וארץ אזהיל בשירות מנושקות" – קדושתא לפסח לשלמה סולימן", קבץ על יד, ספר היובל, חלק ב (תשמ"ט), עמ' 11-14; ע' פליישר, "פיוט ותפילה ב'מחזור ארץ ישראל – קודקס הגניזה", קרית ספר סג (תש"ן), עמ' 233; 258-257; 242-235.

14 ראה ש' אליצור, "רמזות לסדרים" (לעיל, הע' 5).

15 כידוע, אין בידינו עדיין מהדורה של פיוטי ר' שלמה סולימן, ולצורך הבדיקה כאן נעזרתי בעשרות כתבי יד, שאיתרתי על פי הקטלוגים של המפעל לחקר פיוטי הגניזה שעל יד האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, בהנהלת פרופ' עזרא פליישר, ותודתי נתונה לו על האפשרות לעיין בחומר ולהשתמש בו. כמו כן אני מבקשת להודות לעובדי המכון לתצלומי כתבי היד העבריים על שרתם האדיב בבדיקת צילומי כתבי היד, לעובדי המילון ההיסטורי של הלשון העברית באקדמיה ללשון העברית על שהעמידו לרשותי את הצילומים המשובחים שברשותם, ולספריות שבהן שמורים כתבי היד המתפרסמים במאמר על הרשות שנתנו לי לפרסמם.

16 כידוע, מחזור היוצרות לפרשות של ר' שלמה סולימן הוא המגוון ביותר בתבניותיו ובמהלכיו (תיאורו בקצרה באצל פליישר, היוצרות, עמ' 192-193).

מעטים מהם בנויים בתבנית האופיינית בעיקר לו, במחרוזות בנות שבעה או שמונה טורים.¹⁷ בכל הדגמים הללו יש שימוש קבוע בסיומות מקראיות. בזולות מרובעים ובמסדסים נוטה ר' שלמה סולימן לפייט את ההפטרות, אך לעתים הוא מעדיף להביא גם בהם סיומות מקראיות מלוקטות.¹⁸ בזולות בעלי המחרוזות בנות שבעת או שמונת הטורים הוא מעדיף במפורש סיומות מלוקטות, ולכאורה אין הוא מפייט בהם הפטרות כלל.

אבל בזולת אחד, הוא הזולת לפרשת פינחס, בא בכל זאת רצף של סיומות מקראיות מפרק אחד בסיומיהן של מחרוזות בנות שבעה טורים; ורצף זה מתאים בדיוק להפטרה הארץ ישראלית של סדר "פינחס בן אלעזר", במלאכי ב, ה: "בריתי היתה אתו החיים והשלום" וגו'. וזה לשון הפיוט על פי כ"י אוכספורד 2719/3 (g. 5), דף 18:19

זולת

אֶתָּה אֱלֹהֵי הַשָּׁלוֹם
בְּכָל נְתִיבוֹתֶיךָ שָׁלוֹם
גְּזֵרְתָּהּ בְּרִית שָׁלוֹם
דָּרָשְׁתָּה לְזֶרַע הַשָּׁלוֹם
הָאֵל עֹשֶׂה שָׁלוֹם 5
וַיַּעֲדָתָה לְזֶרַע הַשָּׁלוֹם
בְּרִיתִי הָיְתָה אִתּוֹ הַחַיִּים וְהַשָּׁלוֹם

זָכַרְתָּה לַנִּגִּיד כְּהֲנִי
חָק בְּרִית הַמִּוִּנִּי
שִׁבְעַת בְּדָת עֵינֵינִי 10
יְהִי הַשְּׁמַעְתּוֹ מִמַּעֲוֵנִי

פירוש הפיוט: 2 בכל נתיבותיך שלום: על פי משלי ג, יז. 3 גזרתה ברית: כרת ברית (בהשפעת צורת "גזר קיים" בארמית); והכוונה לברית עם פינחס. 4 לזרע השלום: לישראל; והלשון על פי זכריה ח, יב. 5 עושה שלום: על פי איוב כה, ב. 6 ויעדתה: יעדת (את הברית). 8 לנגיד כהני: לפינחס. 9 ברית המוני: את הברית הכרותה לו בתוך ישראל. 10 שבע: שיבוש גלוי (משום האקרוסטיכון), וצ"ל כנראה טבע, כלומר: חקק, כתב. בדת עיניני: בתורה. 11 ממעוני: מן השמים.

17 מלבד אלו קיימים כמה זולות בתבניות ייחודיות משלהם, וברובם משמשים ריפרינים. ראה פליישר, היוצרות, עמ' 280-304, והשווה גם ש' אליצור, "בעיות בקומפוזיציה" (לעיל, הע' 5).

18 ראה דרך משל את הזולת שלו לויקרא, כ"י אוכספורד 2721/2 (e. 41), דף 22, וכ"י קמברידג' ט"ש 28.120 Misc. וט"ש ס"ח 125b.5f, וראה עוד להלן, בפנים.

19 בכ"י ט"ש H 15/99 (שהוא המשכו של כ"י אוכספורד שזכר בהערה הקודמת, וייחוס המערכות שבו לר' שלמה סולימן נחשב מהימן) באה מערכת היוצר של ר' שלמה סולימן לפינחס כשהיא מטושטשת ואין לפענח מן הזולת שבה כמעט כלום, אך נראה שמדובר בזולת שונה. אבל גם כ"י אוכספורד המביא את הזולת שלפנינו הוא כתב יד המביא מערכות אותנטיות של ר' שלמה ברצף, ודי בו כדי לייחס לו זולת זה בביטחון.

כְּרוּתָה לֹו בְּרִית קִינְיָנִי
לְנוֹאֵם חֲזִיוֹנִי
וְאַתָּנֶם לֹו מוֹרָא וַיִּירָאֵנִי

15 מִפְּנֵי שְׁמִי נַחַת הוּא
נֶאֱמָן לְכָל יָדְעִיהוּ
שְׁכָל וְחֻקָּמָה לְמַלְאִיהוּ
עוֹלָה לֹא נִמְצָא בְּשִׁפְתֵיהוּ
פִּינַחֶס בְּקִנְאִיהוּ
20 צִיר נֶאֱמָן לְשִׁלְחִיהוּ
תוֹרַת אֱמֶת הִיטָה בְּפִיהוּ

קִימַתָּה לֹו בְּרִית
רְשׁוּמָה עַד אַחֲרִית
שְׁלִימָה לְבָאִי בְּבְרִית
25 לְכֶבֶס חֲטָאִים כְּבוֹרִית
תִּשְׁלַח נִסְתֵּר בְּנַחַל כְּרִית
מִגִּיד מִרְאשִׁית אַחֲרִית
וְכַעַל יָם צָרִים לְהַכְרִית
וְנִשְׁיֵר לָךְ שִׁיר כְּרָאשִׁית בְּאַחֲרִית

14 וייראני] י שנייה תלויה 24 לבאי] לפניו מחוקה ב

13 לְנוֹאֵם חֲזִיוֹנִי: בהתאם לדברי הנבואה. 15 מִפְּנֵי... הוא: המשך הכתוב במלאכי ב, ה. 18 עולה וכו': על פי פס' ו' שם. 20 צִיר נֶאֱמָן לשלחיהו: והוא (פינחס) עתיד להיות שליח נאמן לבשר את ישראל בבוא הגאולה (שהרי "פינחס הוא אליהו", ראה ילקוט שמעוני ראש פינחס, על פי ילמדנו); והלשון על פי משלי כה, יג. 22 קִימַתָּה... ברית: שוב יוצר הפייטן את הביטוי על פי "גזר קיים" (=כרת ברית) בארמית; השווה לעיל, טור 3. 24 לְבָאִי בְּבְרִית: לכל ישראל. 26 נִסְתֵּר בְּנַחַל כְּרִית: את אליהו הנביא (עיין מל"א יז, ג). 27 מִגִּיד... אחרית: הקב"ה, על פי ישעיה מו, י. 28 וְכַעַל יָם וכו': על שום "כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צר" (ישעיה כג, ה, ומדרשו על הגאולה העתידה, ראה למשל בפסיקתא דרב כהנא 'ויהי בחצי הלילה' יא [מהדורת מנדלבוים עמ' 132] ובמקבילות). 29 כְּרָאשִׁית: בקריעת ים סוף. באחרית: בבוא הגאולה.

מכיוון שבזולתות שכתב בתבנית זו אין אצל ר' שלמה סולימן התייחסות להפטרה, אין ביטחון בכך שהפייטן כיוון כאן להפטרה התלת־שנתית; אפשר שהוא נזקק לפסוקים הללו מפני קרבתם העניינית לנושא הפרשה. אבל עצם בחירתם של פסוקים אלה איננה נטולת משמעות: אכן אין ללמוד מכאן שהפייטן שימשה כהפטרה במקומו של ר' שלמה סולימן ובזמנו, אך זכר לקשר קדום שלה אל הסדר המתפייט ודאי יש כאן.

זולת נוסף המיוסד על הפטרת סדר ארץ ישראלי, והפעם זולת בעל מחרוזות מרובעות, מופיע בין פיוטי ר' שלמה סולימן. הוא מועתק בשני מקורות בין פיוטים ודאיים שלו: בכ"י אוכספורד 2715/4 (e. 36), דף 19, הוא בא אחרי גוף היוצר שלו לפרשת תרומה, ובכ"י ט"ש ס"ח

272.43 הוא מועתק במערכת יוצר שלמה שלו לפרשה זו.²⁰ הוא מועתק גם בכ"י הספרייה הבריטית Or. 5557 G 8, בדף בודד אשר אין בו אלא זולת זה. והרי לשונו, על פי כ"י אוכספורד:²¹

אֶמֶת אֶהוּבִיךָ בְּקַחְתָּם תְּרוּמַת זֶהָב
בָּנִים אֲשֶׁר לֹא קָדוּ לְרֹאשׁ הַזֶּהָב
גָּמוּל בְּשִׁבְעַת מִיָּנִי זֶהָב
דְּבָרְךָ תַּחַת הַנְּחֻשֶׁת אָבִיא זֶהָב

5 הַעֲבַדְתָּהּ אוֹתָם בְּחֹדֵי כֶסֶף
וְלֹא הִתְעַרְבוּ בְּזִרְעוֹת הַכֶּסֶף
זָכוּר לָהֶם תְּרוּמַת כֶּסֶף
חֲוֹתֶךָ לָהֶם תַּחַת הַבְּרוֹזֶל אָבִיא כֶסֶף

10 טִבַּעְתָּהּ אוֹתָם בְּמַעֵי נְחֻשֶׁת
יֵשְׁרוּ וְלֹא בִּירִיכוֹת נְחֻשֶׁת
כָּרוֹב רַחֲמֶיךָ פְּקוּדֵי תְּרוּמַת נְחֻשֶׁת
לְהָבִיא לָהֶם תַּחַת הָעֲצִים נְחֻשֶׁת

שינויי נוסח 1 אמת] חסר א מופיע ככותרת א / בקחתם] ריקחת א תרמו ב 2 הזהב] זהב א 3 גמולם (גמולים א) גמול בשבעה מיני זהב א ג גי צדיק אשר עליך הישליך יהב ב 4 דברך] דברך להם א 5 העבדת א / בחדי כסף] בישידי כסף א בישרת כסף ג בים בתוסף ב 7 וזכור (!) א / הכסף א 8 ותחת א 9 במעין] במיני (!) א 10 ישרו... נחשת] ייקרן בשפתי ארשת ב / ביריכות] בירכתי א 11 כרוב רחמין] כביר ג / הנחשת א 12 להביא] חסר א / ותחת א

פירוש הפיוט: 2 בנים: ישראל. לראש הזהב: כינוי לבבל, על פי דניאל ב, לח, והכוונה לישראל שלא עבדו לאילילים בבבל. 3 גמול: נראה נוסח המקבילות: גמולם גמול. בשבעת מיני זהב: שהיו במקדש, על פי שמות רבה לה, א ועוד. 5 בחדי: בכתב היד נראה לכאורה "בחרר", ובמקבילות נוסח שונה, אך אין ספק שצריך להיות "בחדי", ו"חדי כסף" (=חזה כסף) הוא כינוי למלכות פרס ומדי על פי חזון הצלם בדניאל ב'. 6 בזרועות הכסף: בבני פרס ומדי, והכינוי שוב על פי דניאל שם. 9 במעי נחשת: בין בני יוון (על פי דניאל שם). 10 ביריכות נחשת: בין היוונים (המסומלים במעיים והירכיים מהנחושת בצלם שבחזון); ובכתב היד אולי כתוב "בדריכות" או כיו"ב, אך שוב ברור שהנוסח "ביריכות" הוא הנכון.

20 מעניין לציין שבדף נוסף בכתב יד זה באים חלקים ממערכת היוצר של ר' שלמה סולימן ליתרו (את המערכת השלמה הדפיס ע' פליישר, "חידושי האסכולה הפייטנית הספרדית בפיוטי היוצר", הספרות ד, תשל"ג, עמ' 347-349), וגם בתוכם מופיע זולת שונה מזה הידוע מכ"י אוכספורד 2721/2 (e. 41) ואחרים (ראה על כתב יד זה להלן, בפנים) – וגם הוא זולת מרובע שאיננו מוקדש להפטרה הבבלית: בָּאוֹת בּו סוימות מקראיות מלוקטות הפותחות ב"אשר".

21 הערות לנוסח הפיוט: בכ"י הספרייה הבריטית בא הזולת בנוסח דומה לנוסח הפנים, בשינויי גירסה שגורתיים, אם כי מרובים מאוד (להלן א); בכ"י ט"ש בא נוסח שונה ביותר, הנראה כעיבוד של פיוטנו; בנוסח זה מוחלף לעתים לשונם של טורים שלמים, אולי כדי להעמיד חרוזים אמתיים במקום המילים החוזרות בסופי המחרוזות במקום החרוז, אם כי ניסיון זה לא נשלם. אין ספק בכך שהפייטן העמיד את המילים החוזרות כאן במכוון, והחלפתן גרמה לא אחת לדלדול תוכן הפיוט. נוסח זה (להלן ב) תוקן בכתב היד בין השיטין לנוסח הקרוב יותר לנוסח הפנים (התיקונים צוינו להלן כג).

מְשָׁכָה עֲלֵיהֶם עוֹל מַלְכוּת בְּרוּל
 נִיקְפָּה בָּם סִבְכִי הִיעַר בְּבְרוּל
 סְגוּלָתָהּ הוֹצִיא כְּמִכּוֹר הַבְּרוּל
 עֲנוּתָהּ לָהֶם לְבִיא תַּחַת הָאֲבָנִים בְּרוּל 15

פֻּלְצוּ וְנִשְׁרְפוּ בְּרָגְלֵי פֶרֶס
 צָנְחוּ וְהָיוּ כְּכֵלֵי חֶרֶשׁ
 קָמִינוּ שָׁבוֹר עִם אֲצָבָעוֹת חֶרֶשׁ
 [רְעוּץ אוֹתוֹ וְלֹא יִמָּצֵא בְּמִכִּיתָתוֹ חֶרֶשׁ] 20

שָׁכוֹן כְּמֵאֵז בְּקָרְבֵינוּ יוֹדִיעַ וְעֵד
 עָדִי עַד בְּנוֹ תִתּוּעֵד
 תְּשׁוּבָבֵינוּ כִּימֵי מוֹעֵד
 וְנִשְׁוֹרְךָ כְּעַל יָם יְיָ יִמְלוֹךְ לְעוֹלָם וָעֵד

13 עול[חסר א 14 ניקפה... בברול] ניתצה אותם בגול ב / ניקה[ניקפתה א / שבכי ג 15 סגולים תוציא א 16 להם] חסר ב ג / לביא תחת[להביא תחת ג תתן תחת ב ותחת א 17 פולצו] לפניו מחוק פוצל בכ"י אוכספורד / ונשרפו] ונרפסו ב ונדשו א / פרס[חרש א חרס ב 18 צנחו א / ככלי] לנבלי א 19 קמינו... חרש[[...] עם אצבעות חרס ג [...]לוהי די חסף הוא חרס ב קומה לשבר עול מלכות ברזל וחרש א 20 על פי א ובכ"י אוכספורד הטור בשוליים ולשונו רחם כל[... [...] / חרס ב 21 כמאז] חסר ב / יודע א 22 תתועד א ב 23 תשובבינו] תושיבינו ב לנוך נוסף אחריו א 24 ונשוררך] ונמליכך א

13 משכה וכו': שיעור הטור: מלכות הברזל (היא המלכות הרביעית, רומי-אדום) משכה עליהם עול.
 14 ניקפה... בברזל: כרתה את יערם הסבוך, כלומר: הרבתה להרוג בהם; והלשון על פי ישעיה י, לד.
 15 כמכור הברזל: כמו שהוצאתם ממצרים, על פי דברים ד, כ ועוד. 16 לביא: להביא. 17 ונשרפו: נראה שצריך להיות: ונרפסו (עיין ש"נ). ברגלי פרס: צריך להיות כבמקבילות: ברגלי חרש, והוא שוב כינוי למלכות הרביעית (אדום) המסומלת ברגלים ובאצבעות של הצלם העשויות ברזל מעורב בחרס (על פי דניאל שם). למשמעות הקדשת שתי מחרוזות למלכות הרביעית השווה י' יהלום, "חילופי מלכויות בארץ ישראל על-פי תפיסתם של פייטנים ודרשנים", שלם ו (תשנ"ב), עמ' 2 ואילך. 19 עם אצבעות חרש: עם מלכות אדום. 20 ולא... חרש: ישעיה ל, יד. 21 יודיע ועד: הקב"ה, על פי ירמיה כט, כג. 23 כימי מועד: על פי הושע יב, י, והנוסח "תושיבנו" קרוב יותר ללשון הפסוק.

הזולת מיוסד על פסוקי ישעיה ס, יז, הידועים כהפטרת סדר "ויקחו לי תרומה". באומנות מיוחדת משלב הפייטן את המתכות הנזכרות בפסוק (זהב, כסף, נחושת וברזל) עם החומרים שנזכרו בחלום הצלם של נבוכדנאצר (דניאל פרק ב – אותן מתכות בצירוף חרש), והופך אותן לסמל לארבע המלכויות ששעבדו את ישראל, ואת הפיוט כולו – לבקשה לגאולה (השווה לדרשת התנחומא, תרומה ז). בהתאם לכך הוא אף עוזב אחרי המחרוזת הרביעית את פסוק ההפטרה, ועובר לפסוק המזכיר חרש – בהתאם לחזון שבדניאל.

ייחוס פיוט זה לר' שלמה סולימן אינו בטוח לגמרי: בכ"י אוכספורד 2721/2 (e. 41), דף 41 ואילך, בא במערכת היוצר של ר' שלמה סולימן לתרומה זולת אחר, המיוסד על ההפטרה

הבבליית של פרשת תרומה: "וה' נתן חכמה לשלמה" (מל"א ה, כו).²² זולת זה מיוחס בכתב יד אוכספורד במפורש ל"שלמה", והמערכות הבאות בכתב יד זה ידועות בדרך כלל כאותנטיות.²³ אבל בכמה מקרים מצאנו את ר' שלמה סולימן כותב מרכיבים שונים של המערכות בכמה נוסחאות.²⁴ אפילו כנגד הזולת "אתה אלוה השלום" לפרשת פינחס שהבאנו למעלה, קיים כנראה זולת שונה בכ"י ט"ש H 15/99, שהוא המשכו של כ"י אוכספורד 2721/2 (e. 41).²⁵ מכאן שאין למהר ולבטל על פי זה את עדותם של שני כתבי היד, המביאים את הזולת שלנו בין פיוטיו הוודאיים של ר' שלמה סולימן: ייתכן ששני הזולות השונים לפרשת תרומה משקפים שכבות שונות ביצירתו של ר' שלמה, אחת "ארץ ישראלית" ואחת "בבליית". אבל גם אם הזולת "אמת" אהוביך בקחתם תרומת זהב" איננו לר' שלמה סולימן, הוא ללא ספק זולת נוסף הכלול במערכת "בבליית" ומיוסד על הפטרה של בני ארץ ישראל.

בין הזולות של ר' שלמה סולימן לא נמצאו עד כה שום פיוטים נוספים המפייטים לכל אורכם הפטרה ארץ ישראלית. אבל לפחות פעמיים מצאנו אותו מביא בזולת בעל מחרוזות מרובעות, המביאות, שלא כמקובל, סיומות מלוקטות – את פסוק הפתיחה של הפטרה קדומה בסוף המחרוזות הראשונה. הבולט שבשניים הוא הזולת לפרשת וישב; נביא אותו כאן פי כ"י וסטמינסטר קולג', ליטורגיקא II, דף 59:²⁶

אִישׁ תָּם יִשְׁכְּתָה בְּשָׁלוֹם
בְּאַרְץ אֲשֶׁר תִּתֶּה בָּהּ שָׁלוֹם
גּוֹרְיוֹ הַבְּטָחָה אֶל הַשָּׁלוֹם
וְיִשָּׁב עִמִּי [בְּנוֹה] שָׁלוֹם

5 דגלים קראתה בשם יעקב
הדגלתם בשמך אלהי יעקב
ולָהֶם תתן אֶמֶת כְּנִתוֹנָה לְיַעֲקֹב
וְיִשָּׁבוּ עַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְעַבְדִּי לְיַעֲקֹב

שינויי נוסח: 1 יישבתה ב 2 בה] חסר א 3 גוריו] גוריו בה א

פירוש הפיוט: 3 גוריו: לבניו. 4 וישב וכו': ישעיה לב, יח. 7 כנתונה ליעקב: כמו האמת הנתונה ליעקב, על פי מיכה ז, כ. 8 וישבו וכו': יחזקאל לו, כה.

22 תחילת הפיוט "אמת תהלה ותפארת תת לשמו".

23 זאת אף על פי שמדובר כבר במערכות כלאיים, מקוצצות במידה מסוימת ומעורבות מיצירותיהם של שני פייטנים. ראה תיאורו אצל אליצור, יהודה בירבי בנימן, עמ' 289.

24 ראה דרך משל את פיוטי המי כמוכה שהדפיס פליישר, היוצרות, עמ' 310-317. גופי יוצר כפולים של ר' שלמה סולימן נרשמו עד כה לפרשת פקודי (שוב האחד בכ"י אוכספורד 2721/2 והשני בכ"י אוכספורד 2715/4 שהוזכרו) ואחרי מות (בכ"י אוכספורד 2721/2 הנ"ל ובכ"י ט"ש H 6/1). בשני כתבי היד הללו באים גם שני פיוטי זולת שונים, אך שניהם מכוונים להפטרה הבבליית. שני זולות של ר' שלמה סולימן נרשמו גם לפרשת נשוא: האחד, בעל מחרוזות מרובעות, שוב בכ"י אוכספורד 2721/2, והשני – מסדס החתום "סולימן" – בכ"י ט"ש ס"ח 111.148; שניהם מוקדשים שוב להפטרה הבבליית המקובלת. בכ"י קמברידג' Add. 3365 מועתקים שני גופי יוצר של ר' שלמה סולימן לפרשת חוקת (ושניהם מפייטים מגושם השני את הסדר "וישלח משה מלאכים", במדבר כ, יד).

25 ראה לעיל, הע' 19, 23.

26 הפיוט מועתק גם בכ"י ט"ש H 20/7 (טורים 8-1 "א[מת]", א), ובכ"י ט"ש ס"ח 198.62 (טורים 5-1 "דגלים", ב).

- 10 זאת מְנוּחָתִי נִמְתָּה לָהֶם נִתְתִּיהָ
חוק עד וְעַד לְ(ה)ם ח[...]
טַעֲמָךְ יָקוּם כְּמוֹ קִיּוּתִיהָ
פֹּה אֵשֶׁב כִּי אִיּוּתִיהָ
- 15 יֵאָמֵר דְּכָרְךָ לְשִׁבְט־יַעֲקֹב
כְּשׁוֹרֶךְ בְּכֶסֶּלְךָ דְּמוּת יַעֲקֹב
לְהָקִים אוֹמֵר לֹא אֲשַׁחֲיֵת יַעֲקֹב
הַנְּנִי שְׁ[ב] שְׁבָּוֹת <אֶל־הַלִּי> יַעֲקֹב
- 20 מִנְּ[...]. בְּמִקּוֹמָהּ מַעַם תֵּשֵׁב
נִדְחִים וְאַבּוּדִים לְהֵשֵׁב
סוֹבְבָה עַל תִּילָה תֵּשֵׁב
וְאַרְמוֹן עַל מִשְׁפָּטוֹ יֵשֵׁב
- עֲנֵה נָא לְקוֹלִינוּ
פ[...]. אֲלֵינוּ וְהוֹשִׁיעֵנוּ
צִמַּח שָׁמוֹ בְּמוֹשְׁכְךָ לְשַׁעֲשְׁעֵנוּ
שׁוֹבֵי[נוֹ] אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל
- 25 קוֹמָה יְיָ לְמִנּוּחַת אֲרִיָּאל
רָאָה [.....] ח[...]. שׁ לִישְׁרָאֵל
שׁוֹבָה יְיָ רִבְבוֹת אֶלְפֵי יִשְׂרָאֵל
תָּמִיד כְּשׁוֹרֶךְ כְּמִשָּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל

9 זאת מנוחתי: כינוי לירושלים, על פי תהלים קלב, י; ושיעור הטור: אתה (ה') אמרתה ("נמתה"): "זאת מנוחתי – להם נתתיה". 10 עד ועד: לעד, לעולם ועד; ואולי היה צריך להיות: עדי עד. ח[...]
תיה: אולי: חקקתיה. 11 טעמך: דברך, הבטחתך. כמו קיוּתִיה: כאשר קיוּתִי. 12 פה אשב וכו': המשך הפסוק בתהלים קלב, יד. 14 כשורך: כאשר אתה מתבונן ורואה. בכס[א]ך דמות יעקב: שדמותו של יעקב חקוקה בכסא הכבוד (השווה בראשית רבה פב, ב, מהדורת תיאודור־אלבק עמ' 978, ועוד). 16 הנני וכו': ירמיה ל, יח. 17 מנ[...]. וכו': הטור לקוי ואין בידי לפרשו. 19-20 סובבה: מתבקש כאן כינוי לירושלים, ואינו ברור; ואולי הוא לשון ציווי: סובבה, הקף אותה בשכינתך. על תילה... וארמון וכו': ירמיה שם. 22 פ[...]: אולי: פנה. 23 צמח שמו: המשיח, על פי זכריה ו, יב. במושכך: בארץ ישראל. 24 שובי[נו] וכו': תהלים פה, ה. 25 קומה יי למנוחת: על פי תהלים קלב, ח. אריאל: ירושלים. 27 שובה... ישראל: במדבר י, לו. 28 כשורך כמשה: צריך להיות נשורך כמשה, או: כשורך משה, כלומר כאשר שר לפניך משה ובני ישראל.

הסיומות המקראיות מביאות כולן מילה מהשורש "ישב" (המתחלף לעתים ב"שוב"), ולכאורה גם הסיומת המקראית הראשונה דומה להן בכך. אולם ספק אם מקרה הוא שר' שלמה בחר כסיומת ראשונה דווקא את הפסוק בישעיה לב, יח, אשר שימש כהפטרת סדר "וישב יעקב"

אצל בני ארץ ישראל. מובן מאליו שאין כאן אלא זכר רחוק בלבד, ולא עדות לשימוש ליטורגי בפסוק זה בימי הפייטן.

בפיוט השני, הזולת לפרשת שמות, הקשר למנהגי ארץ ישראל טעון בירור נוסף. ונביא תחילה לצורך זה את לשון הפיוט על פי כ"י ט"ש ס"ח 235.161, עם השלמות מכ"י קויפמן 38:27

אַמַּת תַּתֵּן לַיעֶקֶב
בְּרִית כְּרוּתָהּ לְזֶרַע יַעֲקֹב
גְּאוּלָּה כְּשֶׁלַּחְתָּהּ לְדֹגְלֵי יַעֲקֹב
הַבָּאִים יִשְׂרָשׁ יַעֲקֹב

5 [דְּבַר מְלוּלָה] אֵל
הַקִּים לְהַחִישׁ גּוּאֵל
וּבְבִינָן יְסוּד אֲרִיאֵל
יְצִיץ וּפָרַח יִשְׂרָאֵל

10 זְכוּת אֵיתָנִי יְשִׁיבָה
חִישׁ נָא [לְבַת הַ] שׁוֹכֵבָה
טַפִּיָּה לְהַשְׂרִישׁ בְּרַחֲבָה
וּמְלָאוּ פָנַי תְּבוּבָה

15 יֵצְאוּ שׁוֹנֵיָה כְּמוֹ יֵצְאוּ
כְּאֲשֶׁר צָבְאוּ [יֹרְצֵן] אֹר
לְאַרְצָם בְּשָׁלוֹם יוֹכְאוּ
הִנֵּה אֵלֶּה מִרְחוֹק [יְבוֹאוּ]

שינויי נוסח מכתב יד קויפמן: 1 תתן] תן 2' לזרע] לדגלי 3 כשלחתה] כהחשתה / לדגלי] לשבטי / לדגלי יעקב] מתוקן בכ"י ט"ש מ-ליעקב 6 הקים] הקם / להחיש] והביא ובכ"י ט"ש נוסף לפניו בין השיטין לנו 7 ובבנין / יסוד] חסר 10 נא] חסר 11 להשריש ברחבה] ברחבה ונסבה 13 שוניה] מעמים ובכ"י ט"ש בין השיטין / כמו] כאשר 15 יובאו] [יבואו 16 מרחוק] מצפון (!)

פירוש הפיוט: 1 אמת תתן ליעקב: על פי מיכה ז, כ. 6 הקים: הניקוד על פי הכתיב בכ"י קויפמן, אבל בכ"י ט"ש מנוקד הקים. 7 ובבנין... אריאל: בבניין המקדש. 9-10 זכות איתני וכו': את זכות האבות אשר ה' ישיב לי – אני מבקש שכבר עתה "חיש נא" וכו'; והניקוד על פי כ"י קויפמן. לבת השוכבה: לישראל, אף על פי שחטאו. והכינוי על פי ירמיה לא, כא ועוד. 11 טפיה: את בניה. ברחבה: בירושלים, על פי יחזקאל מא, ז (ובמקבילה: "ברחבה ונסבה", על פי אותו פסוק). 13 שוניה: אויביה (השווה משלי כד, כא: "עם שונים אל תתערב"). כמו יצאו: כשם שישראל יצאו לגלות. ולנוסח המקבילה "יצאו מעמים כאשר יצאו" הטור כולו מוסב על ישראל, ונוסח זה מקביל היטב לטור הבא. 14 כאשר צבאו: כשם שיצאו ממצרים לצבאותם. [יצבאו: ייאספו וייקהלו בעת הגאולה. 16 הנה וכו': מכאן מפיט ר' שלמה לאורך שלוש מחרוזות (גם בטורים 20, 24) את ישעיה מט, יב.

מְקוֹם בַּיִת אֶרֶץ שְׁבִים
נִהְלָם בְּשָׁלוֹם לְמָקוֹם [...] 20
[...][וַיִּים יִהְיוּ כְחֹל יָם
וְהִנֵּה אֱלֹה מִצְפּוֹן וּמִיָּם

עֲפִים עַל עֲבֵי עֲנָנִים
פְּתָאוֹם יָבֹאוּ אֲבוֹת [...] 25
[...][אֵלִים אֱלֹה מֵאֶרֶץ יוֹנִים
וְאֱלֹה מֵאֶרֶץ[רָץ] סִינִים

קוֹל מַעֲלִיּוֹת שְׁבַע 25
רַעַם לְמִסְפֵּר רוֹבַע
[.....]הַשִּׁיב תִּתְבַּע
וּנְפֻצוֹת יְהוּדָה יִקְבְּ[ץ] מֵאֶרֶבַע

תְּחִישׁ לָנוּ מִתְּנִיּוֹ מִשְׁנֶס
תַּעֲבִיר מִנוּ אֶסוֹן [...] 30
[...][שְׁלַחַהוּ כְּשִׁלְיַחַת הַנֶּס
נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל יִכְנֶס

17 מקום... שבים] מכל ארצות שבים 18 נהלם] מתוקן בכ"י ט"ש כנראה מ-נקלם / בשלום]
בכ"י ט"ש בשוליים 19 יהיו] בין השיטין בכ"י ט"ש 29 לנו] בין השיטין בכ"י ט"ש
30 מנו] בשוליים בכ"י ט"ש

17 מקום: כמו: ממקום. 19 [וַיִּים: צריך להיות כנראה: שגויים, כלומר: מרובים. 22 אבות וכו': כנראה:
אבות ובנים (או: אבות על בנים). 23 [אֵלִים: צריך להיות: צובאים, או כיו"ב. 25 מעליות שבע:
משבעת הרקיעים. 26 למספר רובע: לישראל, על פי במדבר כג, י. 28 ונפוצות וכו': ישעיה יא, יב.
29 מתניו משנס: אליהו הנביא, על פי מל"א יח, מו. 31 שלחהו: מוסב על אליהו, ואולי צריך להיות
לפניו: תשבי. הנס: קשה, וכנראה צריך להיות: חנס, כלומר: כמו במצרים. 32 נדחי וכו': תהלים קמז, ב.

שלוש המחרוזות הראשונות של הזולת מיוסדות על הפסוק "הבאים ישרש יעקב" שבישעיה כז,
ו. לאחריהן בא רצף של שלוש מחרוזות המוקדשות לישעיה מט, יב: "הנה אלה מרחוק יבואו"
וגו'; אחריהן באות עוד שתי סימונות, העוסקות אף הן בקיבוץ גלויות. הסימונות מלוקטות אפוא
גם כאן; אך לענייננו חשובה פתיחתן בישעיה כז, ו. פסוק זה אכן ידוע כהפטרה הארץ ישראלית
של סדר "ואלה שמות"; אולם הוא משמש עד היום גם כהפטרת פרשת שמות (החד-שנתית)
במנהגי אשכנז. אפשר אפוא להטיל ספק בייחודה של הפטרה זו כהפטרה ארץ ישראלית. אבל
ההפטרה הבבלית הקדומה לפרשת שמות, המתועדת גם בפיוטים בני הזמן, היתה ככל הנראה
ביחזקאל טז, א ואילך, פרק המתאים בתוכנו לפרשה. פסוקי ישעיה כז, ו ואילך אין להם דבר עם
תוכן הפרשה, ובחירתו של פסוק זה כראשה של הפטרה מתאימה לשיטתם של בני ארץ ישראל
שביקשו הפטרות שבלשון פתיחתן באים ביטויים המופיעים גם בפתיחת הסדרים.²⁸ ואכן, כנגד

28 ראה ח' לובאן, "חוק ה'גזירה שווה' בהפטרות", סיני ע (תשל"ב), עמ' קכו-קנו; עופר, רשימה, עמ' 170.

"ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב" שבראש הסדר, בא בראש ההפטרה הפסוק: "הבאים ישרש יעקב יציץ ופרח ישראל". החלפתה של ההפטרה הבבליה המקורית בהפטרה הארץ ישראלית ברוב קהילות אשכנז מובנת, משום שבמשנה, מגילה פ"ד מ"י, מתנגד ר' אליעזר להפטיר ביחזקאל טז, משום שהפרק כולל דברי גינוי חריפים לישראל.²⁹ אכן, ההפטרה ביחזקאל טז הוחלפה בקהילות רבות בירמיה א, א,³⁰ וזו אכן ההפטרה המקובלת היום לפרשת שמות ברוב קהילות הספרדים והאיטלקים.

הפטרת "הבאים ישרש יעקב" אינה יוצאת אפוא מחזקתה כהפטרה ארץ ישראלית מקורית, והבאתה בראש הזולת של ר' שלמה סולימן יש בה כדי להעיד על זכר חי של פסוקים אלו כקשורים לקריאת "ואלה שמות" אצל הפייטן. פיוט אחרון של ר' שלמה סולימן הנוקק להפטרה ארץ ישראלית, ושוב בהקשר שאיננו מעיד דבר על השימוש הליטורגי הממשי בהפטרה, הוא הזולת לפרשת ויחי. בכ"י הספרייה הבריטית, Or. 5557 A 65, מועתק, בין פיוטים נוספים של ר' שלמה סולימן, הזולת הבא:³¹

אִישׁ [ת]ם כְּשֶׁלְמוֹ שְׁנִי
בְּרָכָה שֶׁם לְרֹאשׁ נִינְי
גִילְיוֹן סוּד עַד לֹא הִלֵּךְ מֵעֲנִי
[ו]יִקְרָא [ע]קב אֶל-כְּנִי

5 דָּבָר לָהֶם בְּשֵׁם יַעֲקֹב
[ה]קְדִישׁוֹ אֶת קְדוּשׁ יַעֲקֹב
וְכֹלֵא אָבוֹ נָם מֶלֶךְ יַעֲקֹב
וְלֹא אֶתִּי קְרֵאתָ יַעֲקֹב

10 זִימּוֹן בְּרִכְתְּכֶם א[...]. יְקוֹב
חוֹסֵן שְׁמוֹתֶם בְּכֶסֶּ לְנִקּוּב

פירוש הפיוט: 2 ניניו: בניו. 3 גיליון סוד... מעניו: קודם שנסתלקה ממנו ידיעת הסוד שביקש לגלות; השווה בראשית רבה צו, עמ' 1192: "שביקש יעקב לגלות הקץ ונסתם ממנו". 4 [ויקרא] וכו': בר' מט, א. 6 [ה]קדישו... יעקב: השווה בראשית רבה שם, עמ' 1201: "התחיל א' לבניו, בבקשה מקם היו מכבדין להק". והלשון על פי ישעיה כט, כג. 7 וכלא אבו: וכאשר לא שמעו ישראל. גם מלך יעקב: אמר ה' (את הדברים המובאים בפסוק שבטור הבא). 8 ולא וכו': ישעיה מג, כב; וראה מדרשו לעניין יעקב שביקש לגלות את הקץ בבראשית רבה שם, עמ' 1200, ובמקבילות. 9 זימון ברכתכם: את הברכה המזומנת לכם. 10 חוסן שמותם: את שמותם המקוימים. בכס לנקוב: לטבוע בפירוש בכסא הכבוד.

29 עיין בדיון בעניין זה בגמרא, מגילה כה ע"ב.

30 הקדשת משה לנביא וסירובו ללכת בשליחות ה' שבפרשה מקבילה בתוכנה להקדשת ירמיהו וסירובו.

31 ראש הזולת (טור 1-2 "ברכה") בא גם בכ"י ט"ז H 19/14 8 ושם נוסח הטור הראשון: "איש תם כשלמו ימיו ושניו".

טַעַם הַשְּׁמִיעַ לְתוֹלַעַת יַעֲקֹב
הַקִּבְצוֹ וְשִׁמְעוּ בְּנֵי יַעֲקֹב

יְחַד בְּאַחַד הַשָּׁוִי לְבַבְכֶּם
כְּכֹרֶכֶת הוֹרִי אֶבְרָךְ אֶתְכֶם
לֵב הִכִּינוּ לְמַלְכְּכֶם 15
וְשִׁמְעוּ [אֶל יִשְׂרָאֵל אֲבִיכֶם]

מִשְׁעָן וּמִכְטָח שִׁימוּ ל[...]
נִצַּח יְהִיָּה [.....] אֵל
סֵלָה בְּכָל צָרְתְּכֶם יְחִישׁ לָכֶם גּוֹאֵל
הַ[נָּה] לֹא יָגֵם וְלֹא יִשֵּׁן שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל 20

עַל בְּמוֹת אוֹיְבֵיכֶם יְדַרְכְּכֶם
פִּילוֹס מַעְגָּל [...] לְרַגְלְכֶם
צֵל [..] מִינוּ יִפְרוֹס עֲלֵיכֶם
יְיָ אֱלֹהֵי אֲב[וֹתֵיכֶם] יִסֹּף עֲלֵיכֶם

11 טעם: דבר. השמיע: מוסב על יעקב. לתולעת יעקב: לשבטים, והכינוי על פי ישעיה מא, יד. 12 הקבצו וכו': בראשית מט, ב. 13 יחד... לבבכם: השוו לבבכם כולכם יחד לעבוד את האל האחד; והשווה להמשך המדרש שהובא לעיל, לשורה 6: "אמרו לו, יודעים אנו מה בלבך, 'שמע ישראל יי אלהינו יי אחד'". 15 למלככם: לה'. 16 ושמעו וכו': המשך הפסוק בראשית מט, ב. 20 ה[נה] וכו': תהלים קכא, ד. 21 על... ידרככם: השווה דברים לג, כט. 22 פילוס... לרגלכם: על פי משלי ד, כו. 23 [..]מינו: כנראה: ימינו. 24 יי וכו': דברים א, יא.

גם כאן הסיימות מלוקטות, אך הזולת פותח במפתיע בסיומת מן התורה, הוא המקרא הראשון של סדר "ויקרא יעקב את בניו" (בראשית מט, א). פסוק שני מן הסדר הזה מתפייט בסוף מחזורות ג וד. אבל המחזורות השנייה נחתמת, למרבה הפלא, בישיעה מג, כב – "ולא אותי קראת יעקב", שהוא פסוק הפתיחה של הפטרת הסדר לפי מנהג ארץ ישראל. קטיעת הרצף כאן מוזרה, ואפשר שיש לקשור אותה – ואת הפסוק מישיעה – לא להפטרה אלא להופעת הפסוק במדרש הנרמז במחזורות הראשונה, על נסיונו של יעקב לגלות את הקץ (ראה בפירושו לטור 8). ייתכן אפוא שהפסוק הובא כאן לא כזכר להפטרה, אלא משום הופעתו במדרש; משום כך נוכל לצרף זולת זה לעדויות על זכר הפטרות הסדרים בפיוטי ר' שלמה סולימן בהסתייגות מסוימת. הרמזים להפטרות הסדרים אצל ר' שלמה סולימן הם אפוא מעטים ודקים, ולמעשה בשום מקרה לא מצאנו אצלו זולת שייחוסו בטוח המעיד על שימוש ליטורגי ממשי בהפטרות הסדרים. אך דומה שהצלחנו לחשוף רמזים אחדים לכך שהפטרות אלו אכן חיו עדיין בתודעתו והן מבצבצות כפעם בפעם בשולי יצירתו.

ג

הזולתות שהגיעו לידינו מיצירתו של רב סעדיה גאון מועטים ממקביליהם אצל ר' שלמה סולימן או ר' שמואל השלישי,³² וגם אלה אינם מפייטים תמיד את ההפטרות.³³ מכל מקום, ההפטרות המתפייטות בזולתות שלו הן בכליות מובהקות – אפילו בשבתות הנחמה.³⁴ אבל בין פיוטיו יש בכל זאת זולת אחד הפותח ברצף של סיומות מקראיות מהפטרה ארץ ישראלית: הזולת לפרשת פקודי "אמרנו נגזרנו מפלך"³⁵ מפייט בארבע מחרוזותיו הראשונות את הפסוק "חזה ציון קרית מועדנו" (ישעיה לג, כ). הסיומות במחרוזות שלאחר מכן מלוקטות; בכולן בא לשון "משכן" (פעם אחת: "מקדש").

הפסוק "חזה ציון" איננו ידוע כהפטרות סדר "אלה פקודי", אבל הוא פותח את הפטרת הסדר הנוסף הכלול בפרשת פקודי החד-שנית – "ויביאו את המשכן" (שמות לט, לג).³⁶ מצאנו כאן אפוא אצל רס"ג, כמו אצל ר' שלמה סולימן, זכר להפטרה הארץ ישראלית בזולת לפרשה חד-שנית; ושוב, אם מנהג ליטורגי אין פה, זכר חי של הפטרות הסדרים, בהקשר של מנהג חד-שני, ודאי יש פה.

נראה שניתן לייחס לרס"ג זולת נוסף המוקדש במפורש להפטרה ארץ ישראלית: בכ"ט ט"ש ס"ח 235.165 בא זולת לפרשת פינחס, העשוי אחת-עשרה מחרוזות מרובעות, ובכולן מתפייטים פסוקי מלאכי ב, ה-ז, ברצף. כתב היד קרוע ולקוי, ומצדו השני של הקטע באים קטעים ממערכת היוצר של ר' שלמה סולימן לפרשת מסעי, אך סגנונו של הזולת הוא סעדיאני מובהק, וגם אם נטיל ספק מסוים בייחוסו לגאון, רוח בית מדרשו ודאי מרחפת עליו. נביא כאן את מה שניתן להציל מן הזולת:

אֱלִיהוּא מְתוּשָׁבִי גִלְעָד לְעֹבְדֵיךָ בְּאַתּוֹתוֹ
 אֵינִי... יִכָּתֹר... תְּבָא[וּ]מִיךָ [...] גְּעִרְתוֹ
 בְּרוּר כְּמַעֲשֵׂר עִימוֹ בְּעֶצֶת שְׁלוֹם לְנוֹ[וּ]תוֹ
 כְּהַתְנִיית בְּרִיתִי הַיִּתְּ[הָ] אִיתוֹ

5 גִּנּוּז מִתַּחְתִּים רִצְפָה יִיגְלָה בְּתַעֲלוּם

פירוש הפיוט: 1 אליהוא: כמו: אליהו. מתושבי גלעד: מל"א יז, א. באתותו: כאשר בא. ר' פינחס הוא אליהו (ראה לעיל, בזולת "אתה אלוה השלום", ביאור לטור 19). 3 ברור כמעשר: כנראה כינוי לישראל, על שום ירמיה ב, ג. עימו... לנוותו: ליפות עמו בעצת שלום את כל ישראל. 4 כהתנניית: כפי שהתנה ה' ואמר: "בריתי" וגו'. 5 גנוז וכו': ארון הקודש הגנוז מתחת לרצפת העזרה (ראה שקלים ו, א)

32 ראה י' טובי, פיוטי רב סעדיה גאון – מהדורה מדעית (של היוצרות) ומבוא כללי ליצירתו, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 178.

33 זולתות שאינם מפייטים הפטרות אצל רס"ג הם הזולתות לצו ולתזריע. ראה טובי, שם, עמ' 182.

34 ראה טובי, שם, עמ' 200-205.

35 טובי, שם, חלק ב, עמ' 18.

36 טובי, שם, עמ' 200, מציין את "חזה ציון" אצל רס"ג כהפטרה שאינה ידועה במנהגים השונים, ואכן הדבר נכון לגבי פרשת פקודי ומנהגי בבל, אך על פי דברינו כאן מתברר שמקור הפסוק בהפטרה הארץ ישראלית.

גְּבִירַת מַמְלָכוֹת לְדוֹת בְּ[מ]הָלוֹם
 דוֹהֲרֵי קֶרֶב בְּמַתְגַּן וְרֶסֶן עֲדִים לְבָלוֹם
 לְחוֹפֶף עוֹ[...]. בְּבִרִית הַחַיִּים וְהַשְׁלוֹם

הֵיכַל בְּאַמוֹתָיו יְתוֹפֵן לְמִלְאֵינִי
 10 הוֹד שְׂבַעַת זְהָבִים יוֹצֵהָרוּ בְּמִכּוֹנִי
 וּלְהַבְטִיחַ עוֹזֵר אֲשַׁנְבִּי לְמַכְהֵנִי
 וְאַתָּנָם לוֹ [מִו]רָא וַיִּירָאֵנִי

זְרוֹיִים בְּצָבִים וּבְפָרְדִּים כְּהֶרֶף יִגִּיהוּ
 זִימוֹן כְּלֵי שְׂרֵת בְּשׁוֹרֶם הֶגְבְּהוּ
 15 חוֹסֵן לוֹיִיָּהּ וּכְהוֹנָה מְפָאָרִים לַהֲדוֹ[...]
 מְפָנִי שְׁמִי נִיחָת הוּא

טָכָס שְׂבַעָה רוּעִים בְּמַחֲצֵתָם בְּהִיתוֹכִיהוּ
 טוֹרִים אֲרָבָע[ה]... כֹּהֵן בַּה[...]
 [י.....]כִּים שְׁמוֹנָה בְּשׁ[פ]ה כְּרוּרָה לְסִלְסְלִיהוּ
 20 תוֹרַת אֶמֶת הִיתָה [בְּפִיהוּ]

כִּיוּן הַר[.....]עוֹת[...]. כִּכְתָּב
 כָּל עֲצֵי הַיַּעַר יִרְגְּנוּ נְסִי מוֹפְתָיו
 לְהַטִּיף [.....] יִסְגָּה לְמַרְעִיתוֹ
 יַעַן וְעוֹלָה לֹא נִמְצָא בְּשׁ<פְתִיו>

יתגלה בדרך נס ("בתעלום"), כלומר: פתאום תתגלה תשועתם של ישראל. 6 גבירת ממלכות: את אדום, והלשון על פי ישעיה מז, ה (אך שם הוא על בבל). לרדות: להשפיל. במהלום: במכות ומהלומות. 7 דוהרי קרב: את צבאותם הדוהרים בקרב. במתג... לבלום: לרסן; והלשון על פי תהלים לב, ט. 9 באמותיו: במידותיו. יתוכן: יתייסד מחדש. למלאיני: למלא ידי. 10 שבעת זהבים... במכוני: השווה שמות רבה לה, א: שבעה זהבים היו בבית המקדש. 11 ולהבטיח וכו': הקריאה מסופקת ואין בידי לפרש. 13 זרויים: את ישראל. בצבים ובפרדים וכו': על פי ישעיה סו, כ. כהרף: במהירות. יגיהו: יאירו בהתקבצם לציון. 14 זימון... הגבהו: שיעורו: כאשר ראו ישראל ("בשורם") את כלי השרת המזומנים מחדש במקדש, הגבהו ונתעלו. 15 להוד[...]: אולי: להודוהו, כלומר להודות לה'. 17 שבעה רועים: על פי מיכה ה, ד; והם, על פי שיר השירים רבה ח, ט: "דוד באמצע, אדם שח מתושלח מימינו, אברהם ויעקב ומשה משמאלו". במחיצתם בהיתוכיהו: בהופיעו באמצעם, ומוסב על המשיח. 18 טורים וכו': אבני החושן (שמות כח, יז). 19 [י.....]כִּים שְׁמוֹנָה: נראה להשלים: י... (יחד?) נסיכים שמונה, על פי מיכה שם, ואליהו הוא אחד מהם על פי שיר השירים רבה שם. בש[פ]ה כרוּרָה: על פי צפניה ג, ט. לסלסליהו: לשבח את ה' ולעלותו. 21 הר[.....]עוֹת: כנראה: הרים וגבעות. 22 כל... ירגנו: על פי תהלים צו, יב. נסי מופתיו: סמיכות הנרדפים. 23 יסגה למרעיתו: ירבה לישראל, שהם צאן מרעיתו של הקב"ה (השווה תהלים ק, ג); אך הטור לקוי ואין לדעת על מה מוסבים הדברים.

- 25 מִזְרָה יִשְׂרָאֵל יוֹפִיעַ בְּדִירָתִי
 מג[.....] הַפִּיקוּתִיו לְרוּוֹתִי
 נוֹצָה וּבְרִיחַ יִרְבוּץ יַעֲזֹרֶר לַחֲבוּרָתִי
 בְּהִזְכִּירוֹ בְּשָׁלוֹם וּבְמִישׁוֹר הֶלֶךְ אִתִּי
- 30 סִיפּוֹק זִיו כְּבוֹדוֹ אֲנָקִי מַעֲצִיבוֹן
 סֵפֶר כְּתוּבַת כָּלָה יַחְבִּיאַ תָּמּוֹר עֵינֹבוֹן
 עַל כָּל גּוֹיֵי אֶרֶץ יִעֲלָקִי לְכוּתָּכֶם לְדִירָבוֹן
 וְרָבִים הִשִּׁיב מַעֲוֹן
- פל[.....]
 פְּרוּזוֹת לְהַשְׁלִיו קִרְיָתוֹ בְּשֵׁתִי חוֹמוֹת מוֹצַעַת
 צִיץ גִּזְר מִשְׁרֵת קוֹן[.....]
 35 [כִּי שִׁפְתֵּי] כֹּהֵן יִשְׁמְרוּ דַעַת
- קִרְיָה אֲשֶׁר נַחֲרָכָה כְּבוֹד בְּמִלְאִיהָ
 קִצְיָנִי מֵ[.....] לִיהָ
 רַחֲבָה וְנִסְכָּה לְמָקוֹם זֶה אֵלֵי וְאַנְוִיָּה
 40 וְתוֹרָה יִבְקָשׁוּ מִפִּיהָ
- [ש.....] צִאנְיָהוּ
 שִׁיבַח דָּת וּמִכְהֵן פָּנֵי [...] בְּמוֹרָא ה[...]

הערות לנוסח הפיוט: 25 בדירתי] מתוקן מ-בדירתו 29 זיו] לפניו מחוקה אות כלשהי

25 מזרה ישראל: הקב"ה, על פי ירמיה לא, ט. בדירתי: במקדשי. 27 נוצה ובריה ירבוץ: בעלי חיים אגדיים שהצדיקים יזכו בשרם לעתיד לבוא: העוף זיו ("נוצה") והלויתן ("בריה", על שום ישעיה כז, א); ואולי צ"ל "ירבוץ" במקום "ירבוץ", והוא הבהמות (השווה ויקרא רבה כב, י, מהדורת מרגליות עמ' תקכג-תקכד, ובמקבילות: "בהמות בהרי אלף" [תה' ג, י]... בהמה אחת היא ורבוצה על אלף הרים"). לחבורתי: לחבורת הצדיקים; השווה בבא"ב תרא עה ע"א: "עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים מבשרו של לויתן, שנאמר (איוב מ, ל) 'יכרו עליו חברים'... ואין חברים אלא תלמידי חכמים, שנאמר (שיר השירים ח, יג) 'היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך השמיעני'". 29 סיפוק... מעיצבון: מעצבות אנחותי (כלומר: במקומם) יספקני מזיו כבודו. 30 ספר כתובת כלה וכו': במקום עזיבת עם ישראל בעת הגלות, יחדש ה' את בריתו עמם כחתן הכותב כתובה לכלה; ומלת "יחביא" מסופקת, ואולי צריך להיות "יחביר" או "יחביב". 31 יעלקי: אולי הוא לשון תלייה (בהוראת תלוי ראש, גדולה), על פי הערבית, אך אפשר שכתוב "יסלקי", לשון התעלות. לכותבם לדירבון: מוסב על "גויי הארץ", ר'לדירבון" הוא חידוש הפייטן, ומשמעו כאן כנראה: לייסורים (כייסורים הנגרמים לבהמה על ידי הדרבן). 34 פרוזות וכו': על שם זכריה ב, ח. להשליך: להשיב בשלווה. קריתו: את ירושלים. בשתי חומות מוצעת: חומת אש וחומת כבוד, על פי זכריה שם (ראה ע' פליישר, "לפתרון שאלת זמנו ומקום פעילותו של ר' אלעזר בירבי קיליר", תרביץ נד [תשמ"ה], עמ' 393). 35 משרת: כהן; אך ההמשך לקוי, ואולי יש לנקד משרת. 39 רחבה ונסכה: כינוי לירושלים, על פי יחזקאל מא, ז. למקום... ואנוייה: למעלה למעלה (יחזקאל שם),

תועים עִלָּף [.....] בְּכוֹרֵי מְרַעִיָּהוּ
וְעַל קְרִיעַת פֶּלֶג [...]הַדִּידוּה כִּי מִלֶּאֱיָ יֵי צְבָאוֹת ה[וּא]

כביכול עד מקום כבוד ה'; והכינוי על פי שמות טו, ב. 43 בכורי מרעיהו: כינוי לישראל. אך המחירות כולה לקויה ואין לעמוד על משמעה. 44 פלג: ים סוף (לשון מעבר). הדידוה: אינו מובן.

העובדה שזולת זה נצמד לפסוקים שבמלאכי ב, ה ואילך למלוא אורכו, אפשר שהיא אכן מלמדת שבקהילתו של המשורר שימשה ההפטרה הארץ ישראלית לפרשת פינחס. ואם צדקנו בייחוס הפיוט לגאון, הרי שהצלחנו לגוון כאן את מפת המנהגים העולים ממחזור היוצרות שלו.³⁷

ד

רב עוד יותר השימוש בהפטרות ארץ ישראליות בפיוטי הזולת של ר' שמואל השלישי. מכיוון שר' שמואל השלישי נהג בקביעות מוחלטת כמעט להקדיש את פיוטי הזולת שלו להפטרות, נראה שהופעתן של ההפטרות הארץ ישראליות במחזור היוצרות שלו יש בה כדי לרמוז לכך שהפטרות אלה אכן נקראו בבית הכנסת בזמנו ובמקומו.³⁸

דבר מופלא הוא שהזולתות של ר' שמואל לפרשות הראשונות של התורה מפייטים באופן סדיר את ההפטרות הארץ ישראליות. הזולת שלו לבראשית מוקדש לפסוקי ישעיה סה, יז ואילך ("כי הנני בורא שמים חדשים"),³⁹ הידועים כהפטרה הארץ ישראלית של סדר בראשית. והרי שחזור הפיוט:⁴⁰

37 רמז להפטרה נוספת לפרשת תזריע, אף היא ארץ ישראלית ביסודה, מצא י' טובי בפסוק המופיע אחרי ה' מלכנו של רס"ג לפרשת תזריע – "היוחל ארץ ביום אחד" וגו' (ישעיה סו, ח); הפטרתם של בני ארץ ישראל לסדר "אשה כי תזריע" החלה פסוק אחד קודם לכן ("בטרם תחיל ילדה"); וטובי ציין את תחילת ההפטרה ("הבבליה") במקום זה על פי מנהג רומניא, וניסה לשער ש"יש ללמוד מכך על מנהגו של רס"ג" (ראה: י' טובי, פיוטי רס"ג [לעיל, הע' 32], עמ' 201). אבל מנהג רומניא כאן, כמו ברוב הפרשות, איננו אלא המנהג הארץ ישראלי הקדום, כפי שכבר הסברנו; ובין כך ובין כך ספק הוא אם ניתן ללמוד מהבאת פסוק אחרי פיוט ה' מלכנו על שימוש בפועל כהפטרה, ויש לסייג את הדברים ולהזהר מהסקת מסקנות. קשה ללמוד מכך אפילו שזכר ההפטרה הזאת חי אצל רס"ג, כי הוא יכול היה להגיע לפסוק זה, העוסק בענייניו של הסדר, גם בלא תיווכה של ההפטרה הקדומה, מה גם שאין הוא מביא את ראש ההפטרה דווקא.

38 בבדיקה ראשונית של מחזור היוצרות של ר' שמואל השלישי נעזרתי בהכנה למהדורת פיוטיו, מעשה ידי פרופ' י' יהלום, השמורה באקדמיה ללשון העברית, ותודתי אמורה לו ולעובדי האקדמיה על הרשות להיעזר בה. חלק מהזולתות המובאים להלן אינם נמצאים במהדורת יהלום כפי שהיא לפני; ובכל מקום איתרתי את כתבי היד ומצאתי את הפיוטים בעזרת הקטלוגים של המפעל לחקר פיוטי הגניזה, כאמור לעיל, בהע' 15.

39 סוף הפיוט איננו בידינו, ומשום כך לא נוכל לקבוע בדיוק היכן נסתיימה ההפטרה, אך על פי האקרוסטיכון נראה שהוא נקטע באמצע המחירות האחרונה. במנהג רומניא מגיעה הפטרה זו עד פרק ס"ו פס' א'; אבל פסוק זה לא ייתכן ששימש כסיומת מקראית במחירות האחרונה שבידינו, משום שלחרוזה 'נה' לא מתאימה אף אחת ממילות הפסוק. ההיקרות הראשונה (והיחידה!) של תיבה המסתיימת ב'נה' בפרק היא בפסוק י"ד: "וראיתם ושש לבכם ועצמותיכם כדשא תפרחנה"; אך מובן שלא נוכל ללמוד מכך בביטחון על מנהגו של ר' שמואל בעניין זה.

40 חלקים מן הפיוט נותרו בכמה קטעי גניזה, כולם מן הסדרה החדשה שבאוסף ט"ש בקמברידג': סימניהם: 243.60a (טורים 1-28; י"לדו', על פיו שורות 12-1, 26-28; א); 243.60b והמשכו הישיר 112.100 (טורים 1-25, על פיו שורות 13-25; ב); 243.94b (טור 15 'זקניות' 23-לרעותם', 30 'אשנה' 41, על פיו שורות 32-41; ג); 204.17 (1-31, על פיו שורות 29-31; ד); שרידי טורים 7-1 באים גם ב-139.194, ללא שינויי נוסח חשובים.

אֲנִי אֲנִי הוּא בּוֹרָא רוּחַ וַיּוֹצֵר רוּעֵשִׁים
אֵין אֱלֹהִים עֲמָדִי מַעֲשֵׂי מַעֲיָדִים לִי וּמִפְּרָשִׁים
בְּאַחֲרִית הַיָּמִים אֶחָדֶשׁ הַבְּטָחָתִי לְקִדּוּשִׁים
כִּי הִנְנִי בּוֹרָא שְׁמִים חֲדָשִׁים

5 גְּאוּלִי חֲכוּ לִי לְיוֹם קוּמִי לְעֵד
אֲחַכָּה לְחַנּוּכְכֶם אֲרוּם לְרַחֲמֶכֶם הָיוֹת לָכֶם לְמַסְעָד
דְּאָגוֹת וְצָרוֹת אֲנִים וְלֹא יִשְׁמַע קוֹל נְהֵם וְרַעַד
כִּי אִם שִׁישׁוּ וְגִילּוּ עַדִי עַד

10 הִנְנִי מוֹשִׁיעֶכֶם צֶאן מִרְעִיתִי וְכֶרְמִי
עַל יַד תִּשְׁבִּי וְחוּטֶר מִגִּזְע לְחָמִי
וְצָרִיכֶם אֶה[וּם] בְּזַעֲמִי וְעַלִיכֶם יִהְיֶה נֶעֱלָמִי
וְגִלְתִּי בִירוּשָׁלַיִם וְשִׁשְׁתִּי בְעַמִּי

15 וְקִנִּים וְזִקְנוֹת בְּרַחֲבוֹת עִיר יִשְׁבוּ מְקוֹיָמִים
וְאִישׁ מִשְׁעַנְתּוֹ בְּיָדוֹ מְרֹב יָמִים
חֲשׂוּקֵי תִבְלוּ יָמִיכֶם בְּטוֹב וְשָׁנוֹתֵיכֶם בְּנַעֲיָמִים
לֹא יִהְיֶה מִשָּׁם עוֹד עוֹל יָמִים

טְעוֹנִים בְּצַבִּים וּבְכִרְכָּרוֹת יוֹכְלוּ אֲחִיכֶם לְאוּוֹם
יְקוֹבְצוּ מִמְּקוֹמוֹת שִׁשָּׁה וּמַחֲמַת וּמֵאִי הֵים

שינויי נוסח: 2 אלהים] אלוה 4 3 הבטחות] ה' תלויה 5 הבטחות 4 6 אוכחה (!) 4 / לכם] כי תלויה 4 7 קול נהם] עוד בכס פחד 4 10 וחטר 4 11 אהום 5 אהים 4 / יהי נעמי 5 4 13 וזקינות 4 4 / מקוימים 4 מתקוימים (!) 4 15 ושנותיכם] ושניכם 4 17 ובכרכרות] ר' שנייה תלויה 4 / לאוויים 4 לאויים 4 לאויים 4 18 יקובצו] כנראה מתוקן ל-יקובצו 5

פירוש הפיוט: 1 אני אני הוא: דברים לג, לט. בורא רוח וכו': על פי עמוס ד, יג: "יוצר הרים ובורא רוח". רועשים: כינוי להרים, על פי ירמיה ד, כד: "ראיתי ההרים והנה רועשים". 2 אין אלהים עמדי: המשך הפסוק בדברים שם. מעשי מעידים לי: הברואים כולם שהם מעשה ידי מעידים על גודלי. וללשון השווה בראשית רבה טז, ה, עמ' 146 ("מעשי מודיעים אותי... פירותינו מעידין עלינו"). 5 חכו... לעד: צפניה ג, ח. 6 אחכה... לרחמכם: על פי ישעיה ל, יח. למסעד: לעזרה. 10 תשבי: אליהו. וחטר... לחמי: והמשיח שהוא מצאצאי ישי בית הלחמי; והשווה ישעיה יא, א. 11 אה[וּם]: אעורר בהם מהומה. 13-14 זקנים... מרוב ימים: על פי זכריה ד, ד. 15 חשוקי: אהובי, כינוי-פנייה לישראל. תבלו... בנעימים: על פי איוב לו, יא; ולפי הפסוק נראה יותר נוסח המקבילות: ושניכם. 17 בצבים ובכרכרות: במיני עגלות, והשווה ישעיה סו, כ. לאוויים: למקדש, על פי תהלים קלב, יג-יד. 18 ממקומות ששה ומחמת ומאיי הים: מכל מקומות הגלות הנמנים בישיעה יא, יא, והם שישה: "מאשור וממצרים ומפּתרוּס ומכוּש ומעילם ומשנער", וכן "ומחמת ומאיי הים".

יִשְׂאוּ קוֹלָם לָנוּ בְּהִתְקַשְׁטָם קָשׁוּר עֲדִים
וּבְנוּ בְּתִים וַיִּשְׁבוּ וּנְטָאוּ כְּרָמִים וְאָכְלוּ פְּרִים

20

כְּאֲשֶׁר יִמְצָא הַתִּירוֹשׁ בְּאֶשְׁכּוֹל מְשׁוּמָן וְלֹא מִתְעַכֵּיל
כִּן אֲעֲשֶׂה לְמַעַן עֲבָדִי לְבִלְתִּי הַשְׁתַּכֵּיל
לָהֶם אֲקִים רוּעִים לְרַעוּתָם בְּדַעַה וְהַשְׁכִּיל
לֹא יִבְנוּ וְאַחֵר יֵשֶׁב לֹא יִטְעוּ וְאַחֵר יֵאָכֵל

מִשְׁנֶה בְּאַרְצְכֶם יִירָשׁוּ אִישׁ בְּאֶחָיו לְנַחֲלָה
לְשְׁלוּשָׁה עֶשֶׂר חֲלָקִים תַּחּוּלֵק נַחֲלָה
[נ]וֹדַע בְּגוֹיִם יְהִי זֶרַעַם וְצֹאצְאֵיהֶם אִיתָם לְהַתְגַּדֵּלָה
לֹא יִגְעוּ לְרִיק וְלֹא יִלְדוּ לְפִהֲלָה

25

שְׁמַחַת עוֹלָם תִּהְיֶה לָהֶם וְשִׁנִּית אוֹתָם אֶקְנֶה
מוֹצָא שְׁפָתַי לֹא אֶשְׁנֶה וְשֵׁם חֲדָשׁ לָהֶם אֶכְנֶה
עוֹד תַּעֲבֹרְנָה הַצֹּאן עַל יְדֵי מוֹנֶה
וְהָיָה טָרֶם יִקְרָאוּ וְאֲנִי אֶעֱנֶה

30

פָּרָה וְדוֹב תִּרְעִינָה וְיִלְדִּיהֶן יִרְבְּצוּ יַחַד
וְעָגֵל וּכְפִיר וּמְרִיא יַחֲדָיו בְּלִי חֲתָת וּפְחָד
צְרוּרִים מְלַהֲרִיעַ וּמְלַהֲשָׁחִית וּמְלַהֲזִיק בְּמָקוֹם הַמְּיוֹחָד
זֶאֱב וְטֵלָה יִרְעוּ כְּאַחַד

35

קְרוֹב צְדָקָי יֵצֵא יִשְׁעֵי בָּאָה שְׁנַת גְּאוּלִּי

19 קולם [לנו] ירונו א ג ד / בהתקשטם] ת' תלויה ד / קשור ג קשור ד / עדיים ג 20
ונטאו] ונטעו א ג ד 21 מתעכל א ד 22 לבלתי] לבלתי עוד ג / השתכל ד א: 23 רועים] שבעה
נוסף אחרי ג / והשכל ד א: 25 בארצכם] [באר]צם א / לנחולה ד 27 יהי] יהיה א 28 יגעו א
35 מלהריע] מ' תלויה ג

19 לנו: נראה נוסח המקבילות: ירונו, והוא על פי ישעיה כד, יד. קשור עדים: תכשיטהם. 20 ונטאו:
שיבוש, במקום "ונטעו". 21 כאשר... באשכול: ישעיה סה, ח. משומן: דשן, מלא בעסים. ולא מתעכיל:
ואינו מצטמק ונשדף. 22 כן... עבדי: המשך הפסוק בישעיה שם. לבלתי השתכיל: מלשון שכול, וכוונתו
לאמור בפסוק: "לבלתי השחית הכל". 25 משנה בארצכם יירשו: על פי ישעיה סא, ז, ומשמעו: יזכו
לירושה כפולה בארצם. איש באחיו לנחלה: לנחול את הארץ בשווה, ואולי צריך להיות: איש כאחיו;
השווה יחזקאל מז, יד. 26 לשלושה עשר... נחלה: ארץ ישראל תחולק לשלושה עשר החלקים המפורטים
ביחזקאל מח (שנים-עשר לשבטים, והאמצעי – תרומה לה'). 27 [נ]וֹדַע... וצאצאיהם: על פי ישעיה סא,
ט. 29 שמחת... להם: שם ז. ושנית... אקננה: שם יא, יא. 30 מוצא... אשנה: תהלים פט, לה. ושם...
אכנה: על פי ישעיה סב, ב. 31 עוד... מונה: ירמיה לג, יג. 33-34 פרה... יחדיו: על פי ישעיה יא, ו-ז.
חתת: פחד. 35 צרוּרִים: אסורים ומנועים. במקום המיוחד: בהר ה' (השווה ישעיה שם ט). 37 קרוב...
ישעי: ישעיה נא, ה. באה שנת גאוליי: על פי ישעיה סג, ד.

אם תִּבְעִיּוֹן בְּעִיּוֹ שׁוּבוּ אֲתִיּוֹ אֵלַי
 רָאוּ בְּגוֹיִים וְהִבִּיטוּ גְדוּלַת עוֹצֵם מִפְעָלִי
 כֹּה אָמַר יְיָ הַשָּׁמַיִם [כִּסְאִי וְהָאָרֶץ] הָדוּם רִגְלִי 40

שָׁאֵר יֵשׁ[... .. פ]רְחִי שׁוֹשְׁנָה
 [... .. צִיּוֹן בְּרִינָה]

38 אם... אתיו: ישעיה כא, יב, והם דברי ה': אם אתם חפצים – שובו אלי. 39 ראו בגויים והביטו: חבקוק א, ה. גדולת עוצם: סמיכות הנרדפים, המתארת את הסומך הנוסף "מפעלי". 41 פ]רְחִי שׁוֹשְׁנָה: כינוי מקובל לישראל, אך הפיוט מכאן ואילך לקוי מכדי לפרשו.

הפסרת סדר "אלה תולדות נח" אצל בני ארץ ישראל היתה בישעיה נד, ט: "כי מי נח זאת לי"; פסוק זה כלול גם בהפטרה הבבליה לפרשת נח, אך זו פותחת קודם לכן, ב"רְנִי עֲקֶרֶה" (שם נד, א). והנה רצף הסיומות המקראיות בזולת לנח של ר' שמואל השלישי פותח דווקא ב"כי מי נח זאת לי", ומסתבר אפוא שגם כאן הפטרה ארץ ישראלית לפנינו. והרי העתקתו על פי כתבי היד:⁴¹

אָמַר מֶרְחֻמְךָ בַּת צִיּוֹן פְּצִי רִנָּה וְצִהְלִי
 הִנֵּה יִשְׁעֶךָ בָּא שְׂבָחִי וְהִלְלִי
 בָּבֶא שְׁטָף מִים יִשְׁטוּף כָּל וְאֵת תִּנְצִלִי
 כִּי מִי נָח זֹאת לִי

5 גוֹיִם לְאוֹרֶךְ יִלְכוּ וְעָרְפֶּל יִכְסֹם בְּאִימוֹשׁ
 מְלָכִים וְשָׂרִים יִשְׁרְתוּנָךְ בְּכָל מִינֵי שׁוּמוֹשׁ
 דּוֹצֵי עֲלֹזֵי שְׂמִחִי עֲתָה תִּפְרִיחִי בְּלִי כִימוֹשׁ
 כִּי הֶהָרִים יָמוּשׁוּ וְהַגְּבָעוֹת תִּמְוֹטֶינָה וְחִסְדִּי מֵאֲתָרָה לֹא יָמוּשׁ

שינויי נוסח: 2 הללי ג 3 בבוא ה / ישטף ה / תנצלי נ' תלויה והתיבה חוזרת בשוליים ח
 תינצלי ה 6 שימוש ה 7 ושמחי ה / כמוש ג

פירוש הפיוט: 1 אמר מרחמך: הלשון על פי ישעיה נד, י (הפסוק המתפייט במחרותו הבאה). פצחי רנה וצחלי: שם א. 2 הנה ישעך בא: שם סב, יא: "אמרו לבת ציון הנה ישעך בא". 3 שטף מים: סמל לאסון (השווה תהלים לב, ו). 5 גוים... ילכו: על פי ישעיה ס, ג. וערפל יכסם: השווה שם ב. באימוש: בהחשכה כבדה (מלשון "אִמְשׁ"). 6 מלכים... ישרתונך: השווה שם י. שומוש: צריך להיות כבמקבילה: שימוש, ולכן מכון גם הניקוד בכתב היד. 7 כימוש: כמישה, נבילה.

41 הזולת נמצא בכ"י הספרייה הבריטית Or. 5557 H 12 (טורים 31-1 'להסיחם', נוסח היסוד לשורות אלה, א); ט"ש ס"ח 135.108 (מטור 27 עד הסוף, נוסח היסוד משורה 31 'ולהדיחם', ב); ט"ש ס"ח 107.34 (טורים 24-1, לקוי מאוד, א); ט"ש ס"ח 137.2 (מטור 33 עד הסוף, ד); אוכספורד 2848/6 (e. 70), דף 28-29 (1-35, ה); ט"ש ס"ח 102.120 (טור 1 'אמר... רנה', 28 'על משיחם' – 44 'חבורות חבורות', ו); ט"ש H 10/27 (מטור 39 'כמים' עד הסוף, ז); ט"ש H 15/97 (4-1 'כי מ', ח).

- התנערי מעפר ולבשי בגדי עוז ורקמה
 10 כי לא יוסיף יבא כָּךְ עוד עַרְל וְאִישׁ מְרָמָה
 ובפוך ארביץ אַ[בניך] ויסודך ספיר אַשִּׁימָה
 עֲנִיָּה סֶעֱרָה לֹא נֹחַ־מָּה
- זאת תורת הבית וצורותיו אחת מהן לא יִנְדָּח
 אֵלָיו וְאֵילָמָיו ירובצו בפז דרורֶיךָ לְהַבְדֵּחַ
 15 חומות שלש אַק[יפך] וְכָל בְּלִיעֵל מִמֶּךָ יִדָּח
 וְשִׁמְתִּי כְּכֹד שִׁמְשִׁתֶּיךָ וְשֶׁ־רִיךְ לֹא־בְנִי אַקְדָּח
- טַעֲמִי דְתִי אַחֻק עַל לֵב הַמוֹנִיךְ
 וּמִבְּשָׂרָם אֲאָכִיל מוֹנִיךְ אֲשֶׁר מִהֲגִיזָנָה חֲמָסוֹ מַעֲנִיךְ
 יִרְנְנוּ חֲסִידֶיךָ יִלְבְּשׁוּ יֵשַׁע כְּהִנִּיךְ
 20 וְכָל בְּנִיךְ לְמוֹדֵי יְיָ וְרֵב שְׁלוֹם בְּנִיךְ
- כְּבוֹדָה בַּת מֶלֶךְ שְׂאִי סָבִיב עֵינֶיךָ וְרֹאִי
 כֹּלָם נִקְבְּצוּ בָּאוּ לָךְ מֵרֹאשׁ אֲמָנָה תִּרְאִי
 לְצַפּוֹן אוֹמֵר תִּנִּי וְלַחֲיָמָן אֵל תִּכְלָאִי
 בְּצִדְקָה תִּכְוֶנֶנִי רַחֲמֵי מַעֲשֶׂשֶׁךָ כִּי לֹא תִירְאִי
- מַחִי[תָּה] לֹא תִקְרַב אֵלֶיךָ וְזִהְרֶךָ לֹא [יֵאָפֹל]
 25 מַעֲנִיךָ אֵלֶיךָ יִלְכוּ שְׁחוּחַ לִכְנוּעַ [וְלִשְׁפֹל]
- 10 יבוא בך ה' / א[בניך]] על פי ה' אבניך ג' 13 אחד מהן אחת מהם ג' חסר ה' / תנודה ג' ה' 14
 אילוי ה' / ואילמיו] בשוליים ובפנים מחיקה א' / ירובצו] ירומצו ג' ה' 15 שלוש ה' 18 חסמו]
 חימסו ה' 25 מחי[תָּה]... [יֵאָפֹל]ל] ההשלמות על פי ה'.
- 9-10 התנערי מעפר: ישעיה נב, ב. ולבשי בגדי עוז... כי לא יוסיף... ערל: על פי פס' א' שם. 11 ובפוך...
 ספיר: על פי הפסוק המתפייט (ישעיה נד, יא). 13 זאת תורת הבית: יחזקאל מג, יב. וצורותיו: השווה
 שם יא. לא תנודה: לא תיעזב. 14 אליו ואילמיו: עמודיו ואולמיו (של המקדש); השווה שם מ, כט ועוד.
 ירובצו: הקריאה מסופקת, ונראה שהוא תיקון המצתיק מהנוסח הקשה יותר, המתועד במקבילות:
 ירומצו, ומשמעו: ישובצו (התרגום הארמי ל"משבצות", שמות כח, יג ועוד, הוא 'מרמצן'). דרוריך:
 גאולריך שיצאו לדרור. להבדח: לשמח. 15 חומות שלוש אַק[יפך]: מסורת על שלוש חומות שיקפו את
 ירושלים לעתיד לבוא איננה מתועדת במדרשים שבידינו, אך נרשמה מתוך פיוט מהגניזה. ראה פליישר
 (לעיל, הע' 37 בפירושו לשורה 34), עמ' 394, בעיקר הע' 34; והחומות המפורטות שם הן של זהב, כסף
 ואבן יקרה, ומסביבן חומת אש. ינודה: יגורש. 17 טעמי דתי: את מצוות התורה. 18 ומבשרם אאכיל
 מוניך: על פי ישעיה מט, כו. מהגיונה: מהעיסוק בתורה (ומוסב על "דת" שבטור הקודם). חמסו: גולו,
 מנעו; אך אולי יש לקבל את נוסח אחת המקבילות: חיסמו. מעניך: את דיבורך. 19 ירננו... כהניך: על פי
 תהלים קלב, טו. 21 כבודה בת מלך: פנייה בכינוי לישראל, והוא על פי תהלים מה, יד. שאי... וראי:
 ישעיה ס, ד. 22 כולם... לך: שם. מראש אמנה תראי: על פי שיר השירים ד, ת. 23 לצפון... תכלאי: על
 פי ישעיה מג, ו. 25 מחי[תָּה]... אליך: המשך הפסוק שהובא כסיומת בטור 24 (ישעיה נד, יד). יאפול:
 יאפיל, יחשך. 26 מעניך... שחוּחַ: על פי ישעיה ס, יד. לכנוע: להיכנע. [וְלִשְׁפֹל]: ולהשפיל (את מענייך).

נתוש אתוש מתי יועצים שקר עליך לטפול
הן גור וגור אפס מאותי מי גר אתך עליך יפול

סוד בהערים זדים על עמך ועל משיחם
לכו ונכחידם מגוי בפוצם בהשתותחם 30
עליהם אמטיר אבני בליסטרא להסיחם ולהדיחם
הנה אנכי בראתי חרש נפח באש פחם

פרים מריאי בשן כולם אעביר בשלח
העיט ובהמת הארץ שנים עשר חודש בהם אשלח 35
ציון גילי והריעי הנה מלכך נשתלח
כל [כ]לי יוצר עליך לא יצלח

קול קורא במדבר ומפוצץ בשמים
ישרו בערבה מסילה לרוכב בשמי שמים
רחומים שובו והשיבו ושפכו לב כמים
הוי כל צמא לכו למים 40

שופר גדול יתקע וצרים כיולדה יחילון
והאובדים והנדחים יוכללון ורדומים יקיצו ויהללון
תבואו חבורות חבורות ועל מי מנוחות תתנהלון
כי בשמחה תצאו ובשלום תוכלון

27 מתי יועצים] מתייעצים ה' 29 עמך] עמי ה' 30 נכחידם ה' / בפצחם ובשוחחם ה' 31 בליסטרא] בלצטרה ב' בלי צטרה ה' בלסטרה ו' / להדיחם ולהסיחם ו' 34 העייט ז' / שנים עשר] לפניו מחוק יב ז' 35 הריעי ו' / מלכך] מלך ז' 38 מסלה ז' 42 והואבדים (!) ז' / יוכללון ורדומים] חסר ז' 43 תבואו] תביאו ו' תובאו ז' ז'

27 נתוש אתוש: אעקור ואסלק. מתי יועצים וכו'; את האנשים היועצים שקר וכו'; אך נראה יותר נוסח המקבילה: מתייעצים, כלומר: את אלו המתייעצים וזוממים לטפול עלייך שקר. 29 סוד בהערים... על עמך: השווה תהלים פג, ד. 30 לכו... מגוי: שם ה. בפוצם: באמרם, וכן משמע נוסח המקבילה: בפצחם. בהשתותחם: קשה כאן, ונוסח המקבילה: ובשוחחם, והוא מוכן. 31 להסיחם ולהדיחם: לעוקרם ולהרחיקם. 33 פרים... כולם: כינוי לגויים, על פי יחזקאל לט, יח. בשלח: בחרב (השווה איוב לו, יב). 34 העיט ובהמת הארץ וכו': העניין על פי יחזקאל שם פסוקים ד, יז, אך הלשון על פי ישעיה יח, ו. שנים עשר חודש: אולי על פי ישעיה שם, המזכיר קיץ וחורף (כלומר: שנה); אך ביחזקאל מדובר על טיהור הארץ וקבורת החללים במשך שבעה חודשים. 35 ציון... הנה מלכך: על פי זכריה ט, ט. 37-38 קול קורא במדבר... ישרו בערבה מסילה: ישעיה מ, ג. לרוכב בשמי שמים: לקב"ה (השווה תהלים סח, לד). 39 רחומים: אהובים, פנייה בכינוי לישראל. שובו והשיבו: יחזקאל יד, ו; יח, ל. ושפכו לב כמים: השווה תהלים סב, ט; איכה ב, יט. 41 שופר גדול יתקע: על פי ישעיה כז, יג. כיולדה יחילון: ישעיה יג, ח; ולשון "צרים" כאן נופל על לשון "צירים" שבפסוק. 42 והאובדים והנדחים: השווה לישיעיה כז שם. יוכללון: יעוטרו בתפארה. ורדומים יקיצו: והמתים יחיו. 43 חבורות חבורות: לביטוי זה בהקשר של תחיית

45 תובלון / בחיבה / לרחבה ונסבה
לשורר וללכה / כעל מי תהום רבה

45 תובלון / חסר ז / לנסבה ורחבה ז

המתים השווה לספר זרובבל (י' אבן שמואל, מדרשי גאולה, ירושלים-ת"א תש"ד, עמ' 87): "וביום אחד לחודש השלישי... יחיו מתי מדבר ויעשו חבורות חבורות עם אחיהם". ועל מי... תתנהלון: על פי תהלים כג, ב. 45 לרחבה ונסבה: לירושלים, על פי יחזקאל מא, ז. 46 כעל... רבה: כבזמן קריעת ים סוף; והלשון על פי ישעיה נא, י.

פתיחת רצף הסיימות בפסוק "כי מי נח זאת לי" יכולה לכאורה להיות מקרה, שהרי פסוק זה הוא הקושר את ההפטרה לפרשה. אולם אין זו דרכו של ר' שמואל השלישי ברוב הזולות שלו: הוא מקפיד בדרך כלל לפתוח בראש ההפטרה ואף לסיים בסופה. משום כך נראה יותר שגם במקרה זה כיוון הפייטן להפטרה הארץ ישראלית דווקא; מה גם שהזולות הסמוכים מכוונים אף הם להפטרות ארץ ישראליות. אכן, גם הזולת של ר' שמואל השלישי לפרשת לך לך מפייט הפטרה ארץ ישראלית מובהקת, היא ההפטרה ביהושע כד, ג ("ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר")⁴²; והרי לשונו:⁴³

אפרתי טרם האספו אסף גוי נזהר
פתח בתוכחות ופנה כה אמר ניגלה בסין ההר
בשבת אבותיכם בעיבר הנ[ה] אחרי ההכל הלכו להתיהר
ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר

5 גדלתי שמו וברכתיו להרבבות ולהעצים יחוסי
בשלו הוכחתי מלכים והשמדתי כל מקעיסו
דרשתי פקתי בן מאת שנה בורע יורש נכסיו
ואתן ליצחק את יעקוב ואת עשיו

2 בתוכחת ז / וענה] ואמרי מחוק לפניו ז / נגלה ז / בעבר ז / הנהר] חסר ז 5 שמו] והשמדתי כל
מקעיסו מחוק אחריו ז / ובירכתי ז / להעצים ולהרבות ז / יחסי ז 7 פקתי] פקדתי ז / מאת
שנה] מאה ז

פירוש הפיוט: 1 אפרתי: יהושע שהיה מבני אפרים. גוי נזהר: את ישראל הנזהרים במצוות. 2 ניגלה
בסין ההר: כינוי לה', שנגלה בהר סיני. 3 להתיהר: מתוך גאווה. 6 בשלו וכו': השווה תהלים קה, יד;
דה"א טז, כא. 7 פקתי: צריך להיות כבמקבילה: פקדתי. בורע וכו': ביצחק.

42 הזולת שהדפיס מ"צ וייס, "מפיוטי שמואל יזכה", הצפה לחכמת ישראל ח (תרפ"ד), לפרשת לך לך, המיוסד על
ההפטרה ה"בבלי" המקובלת, "למה תאמר יעקב" (יש' מ, כז), איננו לר' שמואל השלישי אלא לר' יוסף אבן אביתור
(ראה חתימת "יוסף" בסופו).

43 הפיוט כולו מועתק בכ"י מקברידג' Add. 3364 (נוסח היסוד, חוץ משורות 45-46 הבאות בו בנוסח לקוי; א).
מקורות נוספים: כ"י מוצרי V 99 (מטור 31 עד הסוף, ב); ט"ש ס"ח (ט) 137.2 (32-39 "את", ג); אנטונין 164 (1-16, 16-1).
ד; אדלר 3852/9 (מטור 31 "אבך" עד הסוף, שורות 45-46 על פיו, ה).

הרחקתי שְׁעִיר וּשְׁנָאֲתִיו לְכַהֲלוֹ בְיוֹם חָרוֹן
 וְקִירְבָּתִי חֶלֶק וְחִיבָבְתִּי בְתִמְכוֹ בְּכִשְׁרוֹן 10
 וּבַהֲשִׁתְּעַבְדִּי בְנִי בְצוּעַן וּבְנֶאֱקָם וּבְקֶרֶאֱם בְּגֵרוֹן
 וְאֶשְׁלַח אֶת מֹשֶׁה וְאֶת אֶהֱרֹן

וְדוֹ לוֹדִים וְחִזְקוּ לֵב וּפְצוּ הָבָה נִתְחַכְמָה
 נְטִיתִי יָדִי עֲלֵיהֶם לְשַׁלַּח בָּם עֲבָרָה וְחִימָה 15
 חֲצוֹת לַיְלָה מִחֲצָתִי כָּל בְּכוֹר אָדָם וּבַהֲמָה
 וְאוֹצִיא אֶת אֲבוֹתֵיכֶם מִמִּצְרַיִם וְתוֹבֹאוּ הֵימָּה

טָסוּ פְתָרוּסִים דֶּלֶק בְּשֵׁשׁ מֵאוֹת רֶכֶב מִבְּחָרִים
 הַשִּׁיגוּם חוֹנִים עַל הָיָם יוֹצֵאִים בְּכוֹשָׁרִים
 יָרְאוּ דְרוֹרִים וְנִתְרַעְמוּ וְנָמוּ הַמִּבְלִי אֵין קָבְרִים 20
 וַיִּצְעֲקוּ אֶל יְיָ וַיִּשָּׁם מֵאֶפֶל בֵּינֵיכֶם וּבֵין הַמִּצְרִים

כְּדָרְכוּ בָיָם סוּף נִגַּד חֵיל מִצְרִי
 גִּדְרָתִים נִיעֲרָתִים בְּתוֹכוֹ בְּנִטִּית יָמִין נֶאֱדָרִי
 לָכֶם נְחִיתִי כְמוֹ בְּכַקְעָה עָמִי וְצֹאן עֲדָרִי
 וְאָבִיא אֶתְכֶם אֶל אֶרֶץ הָאֱמוּרִי

מִזְנֵב וְסוּגֵר וּרְפָה הַכְנַעְתִּיו וְהַכְרַעְתִּיו לַפְּנִיכֶם 25
 גְּבוּהִים כְּאֶרְזֵם חֲסוּנִים כְּאֻלּוֹנִים לֹא עָמְדוּ בְּפָנֵיכֶם

9 שעיר] ר מחוק לפניו א 11 בגרון] בקול גרון ג 13 וחזקו ג ד / ניתחכמה ג 14 עליהם ג / וחמה ד 16 ואוציא] ו"ו שנייה תלויה א / ממצרים] חסר ד / ותבאו ג ותבאו ד 17 דלוק ג / מאות] ו"ו תלויה א / מובחרים ג 18 יוצאים] מתוקן מ-יוציאים א יוצאי ג 24 ואביא] א שנייה תלויה א / אתכם] את אבותיכם (!) ג 25 ורפה] ורפא ג / הכנעתי והכרעתי ג 26 כארזים ג / לפניכם

9 שעיר: עשיו; ואולי יש לנקד שְׁעִיר (כך בכ"י א). 10 חלק: את יעקב. בתמכו בכשרון: בהחזיקו בדברי התורה הכשרים. 11 בצוען: במצרים. 13 לודים: המצרים. ופצו: ואמרו. הבה נתחכמה: שמות א, י. 14 נטיתי... עליהם: השווה שמות ז, ה ועוד. לשלח בם עברה: על פי תהלים עח, מט. 15 חצות... ובהמה: על פי שמות יב, כט. 17 טסו: מיהרו. פתרוסים: המצרים. דלק: לרדוף אחריכם. בשש... מבחרים: על פי שמות ז, 18 השיגום... הים: ראה שם ט. יוצאים בכושרים: את ישראל שיצאו ממצרים, ועל פי תהלים סח, ז. 19 דרורים: ישראל שיצאו לחפשי ממצרים. ונמו: ואמרו. המבלי... קברים: שמות יד, יא. 21 כדרכו וכו': כאשר דרך ה' בים ונלחם במצרים; השווה חבקוק ג, טו. 22 גדרתים: כנראה: סגרתים ללא מוצא. ניערתים: על פי שמות יד, כז. בנטיית ימין: על פי שמות טו, יב. ימין נאדרי: השווה שם ו. 23 לכם: אתכם. נחיתי כמו בכקעה: ניהגתי כבהמה היורדת בבקעה בנחת; השווה ישעיה סג, יד. 25 מזנב: עמלק (על פי דברים כה, יח). וסוגר ורפה: אפשר שגם אלו כינויים לעמלק (המזוהה עם אדום), שסיגר פליטי ישראל (השווה עובדיה יד), וריפה ידיהם (ראה דרשת "רפידים" מלשון רפיון ידיים, בפסיקתא דרב כהנא, זכור, עמ' 35; אך אולי הכוונה לאויבים נוספים, אולי סיחון שסגר בעדם את הדרך, ועוג שנשאר מיתר הרפאים (על פי דברים ג, יא, ובהתאם לנוסח המקבילה "רפא"). 26 גבוהים...

נועץ מואב בקסמיו להלאותכם ולהכאותכם
ולא אביתי לשמוע אל בלעם ויכרך ברכך אתכם

שטניכם ניבהלו ונמגו ולא קמה באיש מהם רוחו
30 וכל שומיע שמעכם מס לבו ותש כוחו
עברתם נהר ברגל איש אחד אכן אחת בלקחו
ותעברו את הירדן ותבאו אל יריחו

פעמים שלשה עשר סוגרת ומסוגרת הקפתם
בזכור שלש עשרי בריתיה חומותיה הקפתם
35 צוארי קמיכם ובמותם ברגליכם דרכתם והרכבתם
ואתן לכם ארץ אשר לא יגעתם בה וערים אשר לא בניתם

קצינים ששים ושנים שירשתם בזעמים
ולכם נתתי ארצות גויים ועמל לאומים
רעים ואחים הנהרו בדת שבניה ממרומים
40 ועתה ירו את יי ועבדו אותו באמת ובתמים

ג 27 מואב] מואבי **ג** / להלאותיכם ולא[... אותיכם **ג** 28 בדך] ברוך **ג** 29 שטניכם נבהלו ונמוגו **ג**
30 שומע **ג** 31 בלקחו] בהיל[... חו **ג** 32 אל] מתוקן מ-עד **ב** / ירחו **ב** 33 היקפתם **ב** 34 בזכור]
בזכר **ב** בזיכר **ח** / שלוש **ח** / עשרה **ב** **ח** / בריתות **ב** **ח** / חומתה העקפתם **ב** **ח** 35 והרכבתם] מתוקן
ל-והרכנתם **ב** 36 יגעתם] יגעתה **ב** יגת בה מחוק לפניו **א** 37 שירשתים **ב** **ח** 38 גוים **ב** 39
רעים **ב** 40 ירו] יראו **ב** / באמת] בשוליים **א** חסר **ב** / ובתמים] כנראה מתוקן מ-בתמים **א**

כאלונים: מלכי האמורי, על פי עמוס ב, ט. 27 מואב: בלק; ואולי עדיף נוסח המקבילה: מואבי.
להלאותכם ולהכאותכם: להחלישכם ולהכאיב לכם. 28 אל בלעם: בפסוק: לבלעם. 29 שטניכם:
הכנענים. ניבהלו ונמגו: השווה שמות טו, טו (וללשון "נמגו" בעניין יריחו ראה יהושע ב, כד). ולא
קמה... רוחו: על פי יהושע ב, יא. 30 וכל שומיע... מס לבו: נמס לבו, על פי יהושע שם. 31 עברתם נהר
ברגל: את הירדן, והלשון על פי תהלים סו, ו. איש... בלקחו: כאשר כל אחד משנים עשר האנשים
שנבחרו לכך לקח אבן מן הירדן (ראה יהושע ד, ה). 33 פעמים שלשה עשר: שש פעמים בששת הימים
הראשונים, ועוד שבע ביום השביעי. סוגרת ומסוגרת: את יריחו, על פי יהושע ו, א. 34 בזכור וכו':
נראה יותר נוסח המקבילות: בזכר שלוש עשרה בריתות; והכוונה אולי לשלוש עשרה בריתות שנכתרו
על המילה (ראה תנחומא לך לך יז ועוד), או לברית שלוש עשרה מידות. ולא מצאתי קישור זה בין שלוש
עשרה בריתות לבין ההקפות של יריחו. הקפתם: צריך להיות כבמקבילות: העקפתם, כלומר: סובבתם.
36 יגעתם: צריך להיות יגעת. 37 קצינים ששים ושנים: כפליים משלושים ואחד מלכים שהרג יהושע;
השווה בראשית רבה נג, י עמ' 566-567: "אותן ל"א מלך שהרג יהושע... ולא שלשים ואחד היו, אלא...
'מלך יריחו אחד' (יהושע יב, ט) – אין תלמוד לומר 'אחד' אלא הוא ואנטיקיסר שלו". וראה שם
בגירסאות שונות את הנוסח: ששים ושנים מלכים שהרג יהושע. שירשתם: נוסח זה מוסב על ישראל, אך
לנוסח המקבילות "שירשתים" ה' הוא שניצח את המלכים ועקרם, ונוסח זה עיקר. 38 ולכם... לאומים:
על פי תהלים קה, מד. 39 רעים ואחים: פנייה בכינוי לישראל, על פי תהלים קכב, ח. בדת... ממרומים:
בתורה, והכינוי על פי תהלים סח, יט, ועיין במדרש תהלים לפסוק. 40 ירו: יראו. באמת ובתמים:
בפסוק: "בתמים ובאמת", והפייטן ביקש להביא כאן רק את "בתמים".

שָׁמַע תּוֹכַחַת מִגּוֹלָה כְּשֶׁמָּעוּ עִם הַמּוֹנִי
נַעֲמָה לָהֶם וְעָרְכָה כִּיּוֹם עֲמַדַת הָרַ סִינִי
תְּשׁוּבָה כְּאַחַת עָנּוּ בְּלֹא דוֹפִי וּבְלֹא גִנְי
וַיַּעַן הָעָם וַיֹּאמְרוּ חֲלִילָה לָנוּ מִעֲזוֹב אֶת יְיָ

45 יְיָ לְבָדוּ / נִדְרָשׁוּ וְנַעֲבָדוּ
נְהוּדוּ נִיִּיחָדוּ / נִקְדִּישׁוּ נִסְלָדוּ

41 מגולה] מתוקן מ־מגולה א / המוני ב ה 42 להם ב ה / עמידת ב ה[הר] בין השיטין ב חסר
ה / סיני] יו"ד ראשונה תלויה א 43 דופי] ו"ו תלויה א / גנאי ב 45 יי] את יי ב / ונעבדו]
ונעבדנו א ניחדו מתוקן ל-נעבדו ב 46 נהודו ניחדו מתוקן מ־נהללו נסלדו ב וניחדה (יו"ד תלויה)
א / נקדישו] נשוררו ב ונשררו א / ונסלדו א נסלדו מתוקן מ־ונודה חסדו ב

41 תוכחת מגולה: דברי התוכחה של יהושע; והביטוי על פי משלי כו, ה. 43 כאחת: כולם ביחד.
44 ויאמרו: בפסוק; ויאמר. 46 נהודו: נודה לו.

שלושת הזולתות הראשונים במחזורו של ר' שמואל השלישי מפיטים אפוא הפטרות של בני
ארץ ישראל. אולם מפרשת וירא ואילך מוקדשים רוב הזולתות שלו להפטרות הבבליות הידועות.
רק במקרים ספורים יש עוד זולתות המפיטים הפטרות ארץ ישראליות.
הבולט בזולתות אלו הוא הזולת לפרשת בלק, המפיט את פסוקי מיכה ז, טז – "יראו גוים
ויבושור" וגו' – הידועים כהפטרה הארץ ישראלית לסדר "וירא בלק".⁴⁵ והרי לשון הזולת, בחלקו
ששרד בידינו, על פי כ"י ט"ש ס"ח c) 137.3:⁴⁵

יָרְאוּ / אוֹבֵי הַבַּת אֲשֶׁר הָיָא עֲשׂוֹנָה
בְּהִתְאוּ הַמֶּלֶךְ יִפְיָה בְּנוֹכָה רַעֲנָנָה וְדָשָׁנָה

פירוש הפיוט: 1 יראו: תחילת ההפטרה, הבאה כפתיחה מקראית, וכך גם בפסוקים שבהמשך הפיוט;
הסימות המקראיות מביאות את סופיהם של אותם פסוקים. אוֹבֵי: הניקוד מכתב היד, אך נראה שנעשה
ניסיון להחליף את 'אוֹבֵי הבת' ב'איבת'; ומסתבר שצריך להיות: 'אוֹיְבֵי', הם הגויים. הבת וכו': כינוי
לישראל שבגלות. עֲשׂוֹנָה: זעומה (השווה תהלים פ, ה). 2 בהתאו... יפיה: כאשר יתאוה הקב"ה ליופיה

44 לפנינו חמש מחרוזות, ובהן מתפיטים פסוקי מיכה ז, טז-כ; במקום זה מסתיים ספר מיכה, והמשך הפיוט לקוי,
ומשום כך לא נוכל לקבוע מה היה היקפה המלא של ההפטרה; על פי רשימת עופר המשיכו בקריאת פסוקים מספר
נחום.

45 בכתב היד שני דפים לא רצופים; בראשון סוף של גוף יוצר לפרשת בלק, המביא את האות ה"א שבסוף שם הפייטן;
דרך חיתום זו אופיינית לפייטנים החותמים "שלמה" (אך, כמובן, גם כל שם אחר המסתיים בה"א, כגון יהודה, בא
חשבון). מלשון הפיוט נראה שניתן לייחסו – אך מספק בלבד – לרס"ג (החותם, כידוע, "שלמה" במערכות היוצר
שלו; ראה מ' זולאי, האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ד, עמ' קמב ואילך; פליישר, שירת
הקודש, עמ' 320; הנ"ל, היוצרות, עמ' 194; י' טובי [לעיל, הע' 32], עמ' 160 ואילך). אחר כך באים אופן, מאורה
ואהבה, כנראה של ר' שמואל השלישי, ולאחריהם הזולת שלפנינו (בדף השני בכתב היד באים חלקים חשובים
ממערכות היוצר ל"דבר" ול"שמעו", בעיקר לר' שמואל השלישי). את הזולת הזכיר, ואף ייחס בביטחון לר' שמואל
השלישי, פליישר, היוצרות, עמ' 322 הע' 31; אך מצבו המעורב של כתב היד, והעובדה שהפיוט לא נתגלה עדיין
בכתבי יד נוספים, מותירים ספק כלשהו בייחוס זה.

גְּנוּיִם חֲרוּגֵי מִסְגֵּר יַחְגְּרוּ מִזֶּח בְּשָׁנָה
יְשִׁימוּ יָד עַל פֶּה אֲזַיְהִם [ת]חֲרָשָׁנָה

5 יְלַחֲכוּ / דְּגָלִי דוּמָה וּדְדָנָה וְכָל צָבָא לִוְחָמִיךְ
הָדוּם מִרְמָס פְּעָמֶיךָ כְּזוּחַל גָּחוֹן לְעוֹמֶיךָ
וְנִסְכָּה הַלוּט הַלוּט עֲלוּף בְּמִכְמַר חֲרָמֶךָ
אֶל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יִפְחָדוּ וַיִּרְאוּ מִמֶּךָ

10 מִי / זֶה עָרַב אֶת לְבוֹ וְסָרְעָפִיו גָּאוּ וְגָבְהוּ
חִי לֹא מִיִּרְנִי בְּתוֹעִים בְּנֵי יִגְלוֹ וַיִּזְהוּ
טָרְפָנִי רָגַע קָפוּז וְרַחֲמִיו מִנִּי לֹא נִתְמַהֲמָהוּ
לֹא הִחְזִיק לְעַד אָפוּ כִּי חָפֵץ (!) הוּא

יָשׁוּב / יַחְבוּשׁ [נ]הֲלֹאוֹתִי יַחְזֹק נַחֲלוֹתִי לְהַרְטוֹתָם
כְּרוּעָה [ע]דְרוּ [יך]עָה יִנְהַל עֲלוֹתִי לְאֵט בְּנִטּוֹתָם
15 לֹאס[...]. יִקְרָא [...]. וְהֵ יִנְתַּק מוֹסְרוֹת מוֹטוֹתָם
וְתִשְׁלִיךְ בְּמַצּוֹלוֹת [יָם כָּל ח]טָאֲתָם

וישיב לה את אהבתו, בעת הגאולה; והלשון על פי תהלים מה, יב. בנוכה: הניקוד בכתב היד, ומשמעו: בנותנה פרי, כמטפורה לגאולה. בנוכה... ודשנה: על פי תהלים צב, טו. 3 גנוים חרוגי מסגר: כינוי לגויים המגונים, ש"יחרגו ממסגרותיהם" (על פי תהלים יח, מו, והשווה גם לפסוק הסמוך במיכה ז, יז: "ירגזו ממסגרותיהם"). יחגרו מזח: השווה תהלים קט, יט. ולשון "יחגרו" כאן נופל על לשון "חרוגי", ויוצר מתח עם הפסוק המקביל לתהלים יח בשמ"ב כב, מו: "ויחגרו ממסגרותם". מזח: חגורה. בשנה: בושח (השווה הושע י, ו). ומשמע הטור: הגויים יבושו. 5 דגלי: צבאות. דומה: אדום, הנוצרים. ודדנה: כאן כנראה כינוי לערבים, על שם "דדן" מצאצאי אברהם וקטורה (המזוהה עם הגר, וממילא בניה מזוהים עם הישמעאלים). ולצורה "דדנה" ראה יחזקאל כה, יג. לוחמיך: האויבים הנלחמים בישראל. 6 הדום מרמס פעמיך: את עפר רגליך ("ול"הדום"=הארץ השווה יש' טו, א), והוא המושא של "ילחכו" שבטור הקודם. כווחל גחון: כנחש (על פי הפסוק המתפייט: "ילחכו עפר כנחש כווחלי ארץ"). לעומיך: לעומתך, כנגדך. 7 ונסוכה: המסיכה הנסוכה, המכסה. הלוט הלוט: הכיסוי המכסה; על פי ישעיה כה, ז ("פני הלוט הלוט... והמסכה הנסוכה על כל הגויים"). עלוף: גם הוא לשון כיסוי (השווה בראשית לח, יד), אך כאן בצירוף "למכמר" יוצר הפייטן זיקה גם לישעיה נא, כ ("עולפו... כתוא מכמר"). במכמר חרמך: סמיכות הנרדפים, ומשמעה: במלכודתך (ולצירוף השווה חבקוק א, טו-טז). ומשמע הטור כולו כנראה: הגויים יכוסו וייעלמו מן העין משילכדם ה' במלכודתו. 9 מי... לבו: על פי ירמיה ל, כא, ויש להשלים את משמע המשפט על פיו: "לגשת אלי" (במשמעות: לגעת בבני ישראל). וסרעפיו: שרעפיו, מחשבותיו. 10 חיי... בתועים: דברי עם ישראל כתגובה על גאווה הגויים: הקב"ה ("חיי") לא יחליף אותי בעמים אחרים ("בתועים"). בני יגילו: ומשום כך בני, בני עמי, ישמחו. ויזוהו: וישמחו. 11 קפוז: עוף המסמל שממה (ישעיה לד, טו), וכאן הוא סמל לאויבים. ורחמיו: של הקב"ה. 12 חפץ הוא: צריך להיות כפסוק: חפץ חסד הוא. 13 יחבוש [נ]הֲלֹאוֹתִי: ירפא את החלשים והנידחים שבישראל (השווה מיכה ד, ז). יחזק נחלותי: יחזק את החולים (השווה יחזקאל לד, ד). להרטותם: לרפאם (מלשון רטייה). 14 כרועה [ע]דְרוּ [יך]עָה: ישעיה מ, יא. ינהל עלותי: יוליך את הצאן העלות, המניקות (ישעיה שם). לאט בנטותם: בהנהיגו אותם לאט, ברחמנות; והמשך הפיוט לקוי ביותר. 15 ינתק מוסרות מוטותם: ישבור את כבליהם, יוציאם מהגלות; והלשון

תתן / מגנת לב בהלם למיִאֲשִׁי [...] 20
 [...] מסוך להם תרעל כמסיכת [...] 20
 [...] צל ילדימו בישעֶה [...] 20
 אשר נשבעת לאבוֹ תִנּוּ מימי קדם

[... ע...] כמטף נבואה [...] ...]
 [...] נדחו מים עד [...] ...]

בדומה לנחום א, יג. 17 תתן מגנת לב: על פי איכה ג, סה. בהלם: על פי שרידי הניקוד בכתב היד נראה שמשמעו: במהלומות ומכות; אך ייתכן שיש לנקד 'בהלם', מלשון בהלה. למיאשי: לאויבי. 18 תרעל: כוס תרעלה. 21 כמטף: לשון דיבור והטפה.

לזולתות אלו, המוקדשים בבירור להפטרות הסדרים, אפשר שניתן להוסיף עוד אחד: הזולת של ר' שמואל השלישי לפרשת ויצא מפייט את פסוקי הושע יב, יג, "ויברח יעקב שדה ארם". הפיוט נדפס בעבר,⁴⁶ ומשום כך נביא כאן את פתיחתו בלבד:

אֲנִי יִדְעֵתִי אֶפְרַיִם וּמַעֲלָלָיו וְכִיאוֹרֶם
 בְּכֹן יִשְׂרָאֵל לֹא נִכְחַד מִמֶּנִּי [...] לֹם וּמֵאוֹרֶם
 גַּם בְּרוּב טוֹב נִיהָגְתִּים מֵאֲזוּ תַחֲלִילָה לְעִיקֹר שְׂאוֹרֶם
 וַיִּבְרַח יַעֲקֹב <ב> שְׂדֵהָ <א> אֶרֶם

פסוקי הושע יב, יג ואילך ידועים גם כהפטרות סדר "ויצא יעקב" של בני ארץ ישראל, אך גם כהפטרות פרשת "ויצא יעקב" החד־שנתית בכמה מנהגים, בעיקר של קהילות אשכנז. נראה שגם כאן, כמו בסדר שמות, קיבלו כמה מנהגים "בבליים" מאוחרים משום מה את ההפטרה הארץ ישראלית; ההפטרה הבבלית, המתועדת אצל פייטנים אחרים בני התקופה,⁴⁷ היא בהושע יא, ז: 'ועמי תלואים למשוכתי'. הפטרה זו מזכיר הרמב"ם, והיא נהוגה עד היום בקהילות הספרדים והתימנים. נראה אפוא שגם הזולת של ר' שמואל לפרשת ויצא משמר הפטרה ארץ ישראלית.

ה

האחרון מבין בעלי מחזורי היוצרות הגדולים שנעִיף כאן מבט ביצירתו הוא ר' יוסף אבן אביתור. אף שכידוע מוצאו של ר' יוסף מספרד, כמה מפיוטיו מעידים על זיקה ברורה שלו למנהגי ארץ ישראל.⁴⁸ רוב פיוטי הזולת שלו שהגיעו לידינו מוקדשים, כצפוי, להפטרות הבבליות.

46 ראה: מ"צ וייס (לעיל הע' 43), עמ' 71 (על פי כ"י קויפמן 138).

47 כך ר' יהודה בירבי בנימן (אליצור, יהודה בירבי בנימן, עמ' 295) ור' שלמה סולימן (כ"י מוצרי, V 102; ט"ש ס"ח 138.38a; ט"ש ס"ח 275.191).

48 כך מפייט ר' יוסף את פרשת "עשר תעשר" – היא קריאתם של בני ארץ ישראל בשבתות חול המועד פסח וסוכות (ראה ע' פליישר, "פרשת עשר תעשר" וקריאתה בימות חג לפי מנהגות ארץ ישראל", תרביץ לו [תשכ"ז], עמ' 148-149).

אבל גם אצלו יש זולת אחד ששימר לכאורה הפטרה ארץ ישראלית: בכ"י קמברידג' ט"ש H 18/5 מועתק זולת שלו לפרשת תזריע החלה בראש חודש, והוא מיוסד על פסוקי ישעיה סו, זט, הידועים כהפטרת סדר "אשה כי תזריע" התלת-שנתי. והרי לשונו:⁴⁹

זולת לאשה וראש חודש

אֲשֶׁרִי אוֹזֵן שׁוֹמַעַת [בְּשׁוֹ]רֶת יוֹם מִמֶּת שָׁכָר
בְּהֶאֱמַר בְּכָל־גְּאוּלְיוֹ דּוֹרֵשׁ דָּמִים אוֹתָם זָכָר
גַּם בְּהֶשְׁמַע בְּאֵיִם קוֹל תִּמְהוֹן בְּנֵי נִיכָר
בְּטָרָם תַּחֲלִיל יִלְדָּה בְּטָרָם יָבֵא חֶבֶל לָהּ וְהַמְלִיטָה זָכָר

5 דְּלַתִי שַׁעַר סָגוֹר בְּבוֹא מֶלֶךְ מִתְעַלָּה
הֵלֵא כִּיּוֹם שָׁבַת יִפְתִּיחַ וּכְיוֹם הַחֹדֶשׁ יִתְגַּלְּהָ
וְכָל תּוֹפֵשׁ כִּינּוֹר וְעוֹגֵב בְּמַהֲלָל פִּיהוּ יִמְלֵא
מִי שְׁמַע כְּזֹאת מִי רָאָה כְּאֵלָה

זֹאת תִּהְיֶה הַפְּלִיאָה הַמִּפְתָּחִית אֵיִם בְּפֶחַד
10 חִיבוֹר בְּמִכּוֹן פִּיזוֹר בְּהִירָאוֹת בְּלִי כֶּחֶד
טְרוּפֵי לִבָּב יִצְעָקוּ בְּקוֹל רָם יַחַד
הַיּוֹחֵל אֶרֶץ כִּיּוֹם אֶחָד

שינויי נוסח: 1 יום] חסר ב 1 / מתן ב 2 בהיאמר ב / בכלל] בגלל א ב ג 3 בהישמע א א / נכר א ב
5 שער הסגור א ב / בבוא מלך ב מבוא מלך ב יובא פתח א 6 השבת א / יפתח ב / ובראש החדש א 7

פירוש הפיוט: 1 [בשור]רת... שכר: את הבשורה שהגיע יום מתן שכרם של ישראל על כל סבלם בגלות, הוא יום הגאולה. 2 בכלל: צריך להיות כבמקבילות: בגלל, למען. דורש... זכר: תהלים ט, יג. 3 באיים: כאן בהוראת: בקצווי ארץ. קול תמהון: דברי פליאה והתפעלות, והם הבאים בסיומת המקראית: "בטרם תחיל" וכו'. 4-6 דלתי שער סגור... כיום... החודש: על פי יחזקאל מו, א (וראה עוד להלן). בבוא מלך מתעלה: כאשר יבוא ויתגלה ה' במלכותו, בעת הגאולה; ולנוסח "מבוא מלך" יש לפרש: השער הסגור מפני שכבוד ה' בא בו. 7 וכל... ועוגב: הלשון על פי בראשית ד, כא. במהלל פיהו ימלא: ימלא את פיו בהלל לה', והוא האמור בטור הבא: "מי שמע" וכו'. 9 זאת תהיה הפליא[ה]: זה יהיה דבר הפלא. ויורד אל הטור הבא: 10 חיבור במכון פיזור: כינוס הגליות שהיו עד עתה מפוזרות. 11 טרופי לבב: הגויים המבוהלים ממראה הנס.

153); מקדיש יוצר ל"כי המצוה הזאת" (שם, עמ' 153; ועיין גם פליישר, "עיונים במנהגי הקריאה" [לעיל, הע' 3], עמ' 32-42); ורומז לחלוקת התורה על פי הסדרים הארץ ישראלים בפיוטו "יד וימין פושחתי" (ראה פליישר, היוצרות, עמ' 332-333, ובביאור לטור 22 שם). וראה סיכום העניין אצל ע' פליישר, יצירתו של ר' יוסף אבן אביתור – סוגים ותבניות בפיוטיו, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים תשכ"ח, עמ' 106-108, וראה גם אצל הנ"ל, "בחינות בשירתו של ר' יוסף אבן אביתור", אסופות ד (תש"ו), עמ' קלו, הע' 19.

49 ראש הפיוט מופיע בעוד שלושה כתבי יד מן הסדרה החדשה שבאוסף ט"ש (ראה להלן דיון נוסף בשניים מהם): 273.176b (8-1, א); 276.74 (כולו, ב); 128.51 (2-1 "דורש", ג).

[יום ההוא יתמהון דרי רום ותחת]
כרגע בשוכך עמך בשוכה ונחת
לוהגים היתכן ביום הריון לנחת
אם יולד גוי פעם אחת

15

מזוי ציון ימלאון מיסדיה מאששיה ובוניה
נופך ופוך תורבץ וספיר יסוד אכניה
ששון ושמחה ישמעון מפי נבונה וריבונה
כי חלה גם ילדה ציון את בניה

20

עתידה האשה ללדת יום יום כזגת בעופות מעוניי
פרי ופנה יום] יום כצלף בעצי אילני
ציצי קלסקון ומילת כמהים וקודי צמחוניי
האני אשכיר ואלא אוליד אמר יי

קרנות עשר ארים יום מאורי נוגהיך
רצץ ארצץ באפי עשרת קרני מבלהיך

25

כנור ב 13 על פי ב 14 בשוכך] בשוכב ב 15 היריון ב 18 תרובץ ב / גם ספיר] וספיר ב
19 וריבניה] ורבינה ב 21 מעוני ב 23 קלסקון] קלוסחין ב / כמהים] בכמחין ב / וקורי ב 25 נוהיך

14 בשוכך: בהשיבך. בשוכה ונחת: ישעיה ל, טו. 15 לוהגים: אומרים (הגויים). לנחת: קשה. 17 מזוי: כאן כנראה כמו: זווית, כל פינות ציון וקצותיה. מיסדיה וכו': במיסדיה וכו', כלומר: ציון תימלא בבונה. 18 ופוך... אכניה: על פי ישעיה נד, יא. 21-23 עתידה וכו': השווה שבת ל ע"ב: "דיתיב (שישב) רבן גמליאל וקא דריש (ודרש): עתידה אשה שתלד בכל יום... ליגלג עליו אותו תלמיד, אמר: אין כל חדש תחת השמש. אמר ליה (לו): בא ואראך דוגמתן בעולם הזה, נפק אחוי ליה (יצא והראה לו) תרנגולת. ותו יתיב (ועוד ישב) רבן גמליאל וקא דריש (ודרש): עתידים אילנות שמוציאין פירות בכל יום, שנאמר (יחזקאל יז, כג) 'ונשא ענף ועשה פרי', מה ענף בכל יום אף פרי בכל יום. ליגלג עליו אותו תלמיד, אמר: והכתיב 'אין כל חדש תחת השמש', אמר ליה (לו): בא ואראך דוגמתם בעולם הזה, נפק אחוי לה (יצא והראה לו) צלף. ותו יתיב (ועוד ישב) רבן גמליאל וקא דריש (ודרש): עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת... ליגלג עליו אותו תלמיד ואמר: אין כל חדש תחת השמש. אמר ליה (לו): בא ואראך דוגמתן בעולם הזה. נפק אחוי ליה (יצא והראה לו) כמיהין ופטרויות, ואכלי מילת (ועל כלי מילת, כדוגמא להם) – נברא בר קורא (סיב של דקל המשמש לעשיית בגדים; על פי רש"י). כזגת: כתרנגולת, הקרויה בארמית "זגתא". מעוניי: השמים. קלסקון: גלוסקאות. כמהים: כנראה צריך להיות: ככמהים. וקודי צמחוניי: צריך להיות "וקורי", כמו במקבילה, והוא הצמח "נברא בר קורא". 24 אמר: בפסוק: יאמר. 25 קרנות עשר: השווה איכה רבה ב, ו והמקבילות: "עשר קרנות הן, קרנו של אברהם, קרנו של יצחק, קרנו של יוסף, קרנו של משה, קרנה של תורה, קרנה של כהונה, קרנה של לוויה, קרנה של נבואה, קרנו של בית המקדש, קרנו של ישראל, ויש אומרים קרנו של משיח... וכולן היו נתונות בראשן של ישראל, וכיון שחטאו ניטלו מהן... וכשישראל עושין תשובה הקב"ה מחזירן למקומן". יום מאורי נוגהיך: ביום הגאולה המזהיר כאור וכנוגה. 26 עשרת קרני מבלהיך: את עשר הקרנות שכראש האויבים, ועל פי תיאור החיה הרביעית שבדניאל ז, ז; והשווה איכה רבה שם: "וכיון שחטאו ניטלו מהן... וניתנו לאומות העולם, הה"ד: 'ועל קרניא עשר די בראשה'" (דניאל שם כ).

שְׁתִּילִי תוֹלְדוֹת אֶצְמִיחַ הָלֵא אֲנִי הַמְרָבָה כְּמִיָּהֶךְ
וְאִם [אֲנִי הַמּוֹלִיד וְעֶצְרָתִי אֶמֶר אֱלֹהֶיךָ]

ב 27 כמהיך ב 28 ואם] אמר / אמר] יאמר (!) ב

27 שתילי תולדות: זרע רב. כמיהיך: את בנייך הכמהים לה'. 28 ואם: בפסוק: אם.

כאן מסתיים הפיוט, אך אי אפשר לקבוע אם סיומו בפסוק "האני אשכיר... אם אני המוליד" וגו' מעיד על סיום ההפטרה במקום זה, או שמא בחר בו הפייטן משום הקשר לעניין לידה.⁵⁰ אילו היה הזולת מיועד לשבת תזריע בלבד לא היה מקום לפקפק בזיקתו להפטרה הארץ ישראלית, שהרי הבבליים מפטירים בשבת זו בענייני מצורעים שבמלכים ב.⁵¹ אך העובדה שהוא נועד לשבת וראש חודש מעוררת ספק בזה, שכן הפסוקים כלולים בהפטרה הבבליה לשבת וראש חודש, בישעיה סו, א ואילך ("השמים כסא"). לא מן הנמנע אפוא שר' יוסף ביקש לפייט את הפטרת שבת וראש חודש, אך בחר מתוכה את הפסוקים המתאימים לתוכן הפרשה. בבעיה זו דן בעבר ע' פליישר, והעלה את האפשרות "שמא יש להניח שלאמיתו של דבר יסד אבן אביתור את הזולת לפרשת תזריע סתם... ושוב יש להרהר שמא התאים פיוט זה לאיזה בית כנסת שהיו נוהגים להפטיר בו בשבת תזריע 'בטרם תחיל ילדה'".⁵² פליישר לא התייחס שם למנהג הארץ ישראלי, אלא למנהג רומניא בלבד, והוא מוסיף: "ואולי היה המנהג נהוג לא רק בקהילות הביזנטיניות". כיום, כאשר רוב הפטרותיהם של בני ארץ ישראל סדורות לפנינו, ויניקתו של מנהג רומניא מהן ידועה ומוכחת, אין עוד ספק שאכן היו בתי כנסת שהפטירו "בטרם תחיל" לקריאה זו – אך לא לפרשת תזריע השנתית אלא לסדר "אשה כי תזריע" הארץ ישראלי.

אולם ההצעה שהזולת נועד מתחילה לפרשת תזריע סתם, שלא חלה בראש חודש, איננה אפשרית כלל: בתוך הזולת גופו באה התייחסות מפורשת לשבת ראש חודש, ואפילו תוך רמיזה להפטרותם של בני ארץ ישראל בשבת ראש חודש, ביחזקאל מו, יח: "שער החצר" וגו'. טורים 5-6: "דלתי שער סגור בכוא מלך מתעלה / הלא כיום שבת יפתיח וביום החודש יתגל[ה]" מצטטים פסוק זה במפורש, תוך התייחסות ברורה לעניין שבת וראש חודש. עדות זו, ועימה הכותרת שבכתב היד, יש בהן כדי להוכיח שהזולת אכן נועד מעיקרו לשבת ראש חודש. חוסר נחת של מעתיקים מפתחת הזולת בפסוק "בטרם תחיל ילדה" ולא בראש הפרק, "השמים כסא", ניכר מן הממצא הבא: בשניים מן המקורות המביאים את הזולת⁵³ באה לפנייהם מחרוזת נוספת, וזה לשונה:⁵⁴

50 ר' יוסף אבן אביתור משתדל להביא בזולתותיו הפטרות שלמות (ראה פליישר [לעיל, הע' 49], עמ' 108), אך לעתים הוא בוחר קטע קטן, שאיננו הפטרה שלמה, ומסתפק בו; כך, דרך משל, בזולת לפרשת לך לך שנזכר לעיל, בהע' 43.

51 בדרך כלל מקובלת הפטרת תזריע במל"ב ד, מב ואילך, אך יש מחליפים אותה בהפטרת מצורע, שם ז, ג. ויש לציין שאף במורשתו של ר' יוסף אבן אביתור עצמו מצוי זולת נוסף לפרשת תזריע, והוא מיוסד על ההפטרה הבבליה במל"ב ז, ג (המקובלת בהפטרת מצורע); הזולת שלו למצורע, כנגד זה, מיוסד על ההפטרה המקובלת לתזריע (מל"ב ד, מב). ראה דיון מפורט אצל פליישר, שם, עמ' 110-111.

52 שם, עמ' 110.

53 הם כ"י ט"ז ס"ח 128.51 ו-173.176.

54 הקטע מובא על פי כ"י ט"ז ס"ח 128.51. בכה"י האחר הוא קטוע ולקוי, ופתיחתו: "אמת קרוב צדקי יצא----"; בהמשכו אין עוד שינויי נוסח.

אִמַּת קְרוּב [יִשְׁעִי] יֵצֵא צִדְקִי בָּאָה שְׁנַת גְּאוּלָּי
 אִם תִּבְעִיּוֹן בְּעִיּוֹ שׁוּבוּ אִתִּי אֵלַי
 רְאוּ בְּגוֹיִם וְהִבִּיטוּ גְדוּלַת עוֹצֵם מִפְּעָלִי
 כֹּה אָמַר יְיָ הַשָּׁמַיִם כִּסְאִי וְהָאָרֶץ הֶדּוֹם רִגְלִי

המחרוזות מסתיימת אפוא בתחילת הפטרת שבת וראש חודש – בראש פרק ס"ו בישעיה. אך אין ספק שזו מחרוזת זרה: הזולת של אבן אביתור, כפי שהוכח לעיל, שלם; הוא פותח ברצף של אלפבית פשוט, וגם לשון הפתיחה ב"אשרי אוזן שומעת" חגיגית ונראית מתאימה לתחילתו של פיוט. המחרוזת הנוספת חורגת מן האקרוסטיכון השוטף של הפיוט, וכופלת, לכאורה שלא לצורך, את האות א' של פתיחתו. אך בעיון דק אפשר להבחין בה אחרי מלת הפתיחה השגורה "אמת" בשרידי אותיות ק' ור' בטור הראשון והשלישי, וממצא זה חושף לפנינו את מקורה: מתברר שאין היא אלא מחרוזת ק' ור' מן הזולת לבראשית של ר' שמואל השלישי שהובא למעלה. מעתיקים שתמחו על פתיחת הזולת של אבן אביתור לשבת ראש חודש הצמידוה לפיוטו והקדימו לה את תיבת "אמת", כדי ליצור בה אשליה של פתיחת זולת, וכדי לטשטש את אותיות האקרוסטיכון המקורי.

לא נוכל אפוא ללמוד מזולת זה על מנהג ממשי של קריאה בהפטרת "בטרם תחיל ילדה" בפרשת תזריע במקומו של ר' יוסף אבן אביתור; אך עצם הבחירה בפסוקי "בטרם תחיל ילדה" לזולת של שבת תזריע וראש חודש, אפשר שהיא רומזת על מודעות הפייטן לקשר בין פסוקים אלה לבין קריאת "אשה כי תזריע" של בני ארץ ישראל. תחושה זו מתחזקת כאשר אנו מצרפים אליה את בחירת הפייטן לרמוז לעניין שבת וראש חודש דווקא על ידי שיבוץ הפסוק ביחזקאל מו, יח ("שער החצר"), אשר גם הוא מקורו בהפטרה הארץ ישראלית לשבת זו.⁵⁵

1

מלבד חומר מועט זה אשר ניתן ללקט במאמץ רב מתוך מחזורי היוצרות הידועים לפרשות, הגיע לידינו כמעט בהסח הדעת ריכוז מרשים של כמה זולתות המוקדשים כמעט באופן סדיר להפטרות הסדרים. אולם הקשרם בכתב היד מעלה חידות ותמיהות לגבי מקורם ומעמדם. כ"י אוכספורד 2715/2 (e. 36), דפים 7-15, הוא חלק מטמוס מקיף, המביא ברצף מערכות יוצר בלתי מוכרות לפרשות השבועיות, והקטע שלפנינו מקיף את הפרשות משמות ועד במדבר (ללא פרשות פקודי, מצורע, אחריימות ובהר). המערכות ה"שלמות" בכתב היד כוללות גוף יוצר, אופן, מאורה, אהבה וזולת. הפיוטים שלאחר הזולת חסרים תמיד, אך לכמה פרשות חסרים גם מרכיבים אחרים.⁵⁶ הפיוטים שבכתב היד אינם חתומים, ואי אפשר להעלות מתוכם שום צירוף של שם; הם בולטים בסגנונם הנמוך ובתוכנם הקלוש.

55 מובן שהדברים כאן נשארים בספק: גם אלמלא שימשו פסוקי "בטרם תחיל ילדה" כהפטרות של בני ארץ ישראל, יכול היה ר' יוסף לפתוח בהם את הזולת, משום הקשר הכפול שנזדמן לו: גם אל הפטרת היום (ב"השמים כסא"), וגם אל תוכן הפרשה הנקראת. אולם פתיחת זולת באמצע הפטרה נדירה ביותר, ועל כן נראה לנו שהידעיה שבמקום זה קיימת פתיחת הפטרה קדומה יכלה להקל על הפייטן בבחירתו.

56 אלו בעיקר אופנים (לפרשות שמות, תרומה, ויקהל, צו, שמיני, תזריע, קדושים ובחוקותי), אך לעתים גם זולתות (לפרשות וארא, בשלח, ויקרא ושמיני) ובשני מקרים – תזריע וקדושים – אין גם מאורה ואהבה.

עיון יסודי יותר בפיוטים מגלה למרבה ההפתעה שבמקרים רבים מאוד לפנינו מעשי עיבוד של מעתיק כלשהו, אשר השתמש בגופי יוצר, ולעתים גם באופנים ובזולות, של ר' שלמה סולימן ואחרים, טרח לטשטש בהם את החתימות, שינה ועיבד אותם (בדרך כלל תוך דלדול התוכן או פגיעה בתבנית הסטרופית), ויצר מהם מערכות יוצר 'חדשות'.⁵⁷ התופעה כשלעצמה מעניינת, ואני מקווה להקדיש לה בע"ה מחקר מפורט; לענייננו חשובים, כמובן, רק פיוטי הזולת שבכתב היד.

למרות ההקשר החד-שנתי הברור, צופנים פיוטי הזולת שבכתב היד הפתעה גדולה: מתוך ארבעה-עשר זולתות המובאים בו, מוקדשים עשרה להפטרות ארץ ישראליות קדומות (אם כי לגבי אחת מהן, לפרשת כי תשא, יש איזו בעיה, כפי שעוד נראה). ארבעת הזולתות האחרים חריגים בתבניותיהם ובמהלכם: שניים מהם הם טוב, כמו גופי היוצר, עיבודים של פיוטי זולת של ר' שלמה סולימן, ואפשר שאין זה מקרה ששניהם נועדו לראשי פרשות שאינם ראשי סדרים תלת-שנתיים: הזולת לויקהל הוא עיבוד ברור, אם כי מגוון למדי, של הזולת של ר' שלמה סולימן לפרשה זו;⁵⁸ לפרשת צו בא בכתב היד עיבוד של הזולת של ר' שלמה סולימן לפרשת תזריע דווקא.⁵⁹ שני הזולתות האחרים שאינם מוקדשים להפטרות, מפייטים, בקיצור יחסי, דווקא פרשות הידועות גם כראשי סדרים: יתרו ותצוה. בשניהם אין סיומות מקראיות כלל, וממילא אין גם כל רמז להפטרה כלשהי; ונראה שגם הם מעשי עיבוד של פיוטים שעדיין לא זוהו.

כל עשרת הזולתות הנוספים שבכתב היד מוקדשים, כפי שאמרנו, להפטרות, ובכל המקרים – להפטרותיהם של בני ארץ ישראל לסדרים, המשמשים במקרים אלה גם כראשי פרשות. מקרה יחיד של ראש פרשה שאיננו ראש סדר ארץ ישראלי אנו מוצאים כאן בפרשת כי תשא; ואכן, הזולת לכי תשא מעורר בעיה מסוימת, כפי שכבר רמזנו. נביא כאן תחילה את החומר כולו, ולאחר מכן ננסה לראות מה הלימוד העולה ממנו.

לפרשת שמות בא בכתב היד הזולת הבא, המוקדש לפסוקי ישעיה כו, ו ואילך ("הבאים ישרש יעקב"), הפטרה שכבר הראינו קודם שהיא ארץ ישראלית במקורה; אולם בשלוש המחרוזות האחרונות לקוחות הסיומות לפתע מישעיה מ, יא-יג, ואפשר שהורכבו כאן (תוך מעשה עיבוד) שני זולתות שונים:

57 רוב גופי היוצר שבכתב היד הם עיבודים של פיוטי ר' שלמה סולימן; במקרה אחד בא כנראה עיבוד של גוף יוצר של פייטן אחר. גם בין האופנים אפשר לזהות עקבות של ר' שלמה סולימן, אם כי במידה פחותה. למאורות ולאהבות לא מצאתי מקור, אך חלקן מעידות על סדירות תבניתית מסוימת, ואפשר אפוא שגם הן ניטלו ממחזור יוצרות כלשהו שאינו בידינו, אם כי גם המעבד, שלא ספק שלט במידת מה בחוקי הפיוט, יכול היה לכתוב בעצמו קטעים קטנים אלו. לגבי הזולתות ראה להלן, בפנים.

58 את הזולת של ר' שלמה סולימן לפרשת ויקהל הדפיס ע' פליישר, היוצרות, עמ' 284-285.

59 גם את הזולת הזו הדפיס פליישר, שם, עמ' 282-283, ואף הביאו כדוגמה לזולת בעל "יופי רעיוני מפתיע"; מיופי זה, וגם מהחלוקה הסטרופית הברורה שבמקור, לא נותר כמעט כלום לאחר מעשה העיבוד.

זולת

אוֹדָה לֹאֵל יַעֲקֹב
בְּחֹר בִּיעֲקֹב
גַּם עֲבָדֵי נִיקְרָא יַעֲקֹב
הַבָּאִים יִשְׂרָשׁ יַעֲקֹב

5 דְּרִשְׁתָּה לְשִׁבְטֶיךָ אֱלֹהֵי
הָלֹא נִפְלְאַתָּה הוּא
וְרָאוּ וְשָׁמְחוּ וְזֵהוּ
הַכִּמְכַת מִכֹּהוּ הִיכָהוּ

10 וְהָסֵר מִנִּי רוּעַ דָּוִו
חֹסְכִינוּ מִרַעְבוֹן
טָהוֹר טָהֲרִינוּ מִכָּל חַטָּא וְעוֹן
לְכֹן בְּזֹאת יְכֹפֵר עוֹן

15 יִדְךָ מְהוֹשִׁיעַ לֹא קֶצֶרָה
כִּי אֲנֹכִי עִמּוֹ בְּצָרָה
לְעַד אֶהְיֶה לְעֵדֶת יַעֲקֹב לְעִזְרָה
כִּי עִיר בְּצוּרָה

20 מֶלֶךְ בְּשִׁבְטֹ מְרַעָה
נְהוּגִים יִהְיוּ עַל יַד רוּעָה
סֵלָה אֲנִי לְצֹאֲנֵי אֶרֶעָה
כְּרוּעָה עֲדְרוּ יִרְעָה

עֲלִין וְתִלּוֹל עַל מַיִם
פָּדָה עֲמָךְ מִשִּׁיבֹלֶת מַיִם

הערות לנוסח הפיוט: 1 אודה] מתוקן מ-אוהה

פירוש הפיוט: 5 אליהו: אולי: להביא להם את אליהו הנביא, מבשר הגאולה (מלאכי ג, כג); אך אפשר שהמכוון לשתי מילים: אלי הוא, ככינוי לה' (השווה לזולת לבחוקותי, 21). 6 נפלאתה הוא: דבר נפלא הוא (כנראה: חזון הגאולה ומועדה); ומצורף כאן לשון זכר ("הוא") ללשון נקבה ("נפלאתה"), שלא כדיון. 7 וזהו: ושמחו. 9 דוון: דווי, צער. 13 ידך... לא קצרה: על פי ישעיה נט, א. 14 אנכי עמו בצרה: על פי תהלים צא, טו, ונדרש (בספרי במדבר פד, מהדורת הורוביץ עמ' 28, ובמקבילות רבות) על השכינה המצויה עם ישראל בגלותם. 17 בשבטו: במטהו (השווה מיכה ז, יד ועוד). מרעה: רועה את צאנו. 21 עלין: כנראה צריך להיות: עליון, והוא כינוי לקב"ה. ותלול: וגבוה, ונישא. 22 משיבלת מים: מצרות הגלות הדומות למערבולת (השווה תהלים סט, טז ועוד).

צִדְקָם שׁוֹכֵן שְׁמִים
מִי מִדָּד [בְּשִׁ]עָלוּ מִים

25 קדוֹשׁ הוּא יְיָ
רְאֵה בְּעֵינָיו וּפְדֵנוּ מִיַּד מְעַנִּי
שׁוֹעֲתִינוּ [...] ע וְקוֹל הַגִּיּוֹנִי
מִי תִיכֵן אֶת רוּחַ יְיָ

26 ופדנו וכו': מעורב כאן לשון רבים ("בעניינו") ולשון יחיד ("מעניי"). 27 [...]ע: אולי צריך להיות: תשמע. הגיוני: דיבורי, תפילתי.

הזולת לפרשת בוא (=סדר "כי אני הכבדתי") מפייט את ההפטרה הארץ ישראלית לסדר, בשמואל א' ו, ו ("ולמה תכבדו את לבבכם"):

זולת

אֲנִי אֱלֹהֵיכֶם
בּוֹרֵא יִשְׂרָאֵל מַלְכְּכֶם
גְּדֹלוֹ גִּילָה בְּעִבּוּרְכֶם
לְמָה תִּכְבְּדוּ אֶת לִבְכֶּם

5 דָּבָר שׁוֹכֵן מַעֲלָה
הֲלוֹא לְצוּעָנִים כָּל הַתְּלָאָה
וְעֶמֶד הוּצָאָה וְלִהְבִּיאָהּ
וְעֵתָה קָחוּ וְעֲשׂוּ עֲגָלָה

10 וְ[ע]קְתִּי לָךְ דֶּרֶךְ בְּמַעֲוִי
חֵישׁ יִשַׁע לְאַמוֹנִי
טַעֲמִם יַעֲרֹב עָלֶיךָ [...]ענני
וּלְקַחְתֶּם אֶת אֲרוֹן יְיָ

פירוש הפיוט: 2 בורא... מלככם: ישעיה מג, טו. 4 למה וכו': דברי סרני פלשתים אל עמם שבמקור מופיעים כאן כדברי ה' אל ישראל; ובפסוק: ולמה. 6 לצוענים: למצרים. 7 הוצאה: הניקוד על פי כתב היד (ובו סימני ניקוד ארץ ישראל), אך המשמעות אינה ברורה, ונראה שכוונתו לומר: על המצרים תבואנה תלאות, ואילו את עמך תנהיג, תוציא ותביא כראוי; אך הלשון עילג ביותר וגם החרוז אינו מתוקן. 8 ועתה וכו': הסיומת אינה מתקשרת יפה, אלא אם כן נפרשה כמטפורה לכלי מסע לצאת מהגלות. 9 דר במעוניי: הקב"ה. 10 לאמוני: לישראל. 11 טעמם: כאן במשמע דבריהם, תפילתם. 12 ולקחתם וכו': שוב לא ברור הקשר בין הסיומת לטורים הקודמים, ואולי גם כאן יש קריאה לישראל לשוב ולהחזיק בארון ה' כסמל לגאולה (שלא כמשמעות הפסוק במקור).

יְדִידִיךָ בְּרָכָה תִּהְיֶה לוֹ
כִּפָּר לוֹ עַל [...] לוֹ
לְסִמְחָהוּ כָּכָל גְּבוּלוֹ 15
וּרְאִיתָם אֶת דֶּרֶךְ גְּבוּלוֹ

מֶלֶךְ אוֹתוֹ לְשִׁכּוֹן
[נ] אֹרֶךְ אַחֲרָיו בְּהַמְשִׁיכּוֹן
סֵלָה לְעַם לְךָ נִיקְרָא מִסְכָּן 20
וַיַּעֲשׂוּ הָאֲנָשִׁים כֵּן

עָנָה עֲדַת חֲמוּקֵי יֶרֶךְ
[.....]
צִוָּה לְקָרֵב לְכָל לִיבּוֹ מוֹרֶךְ
וַיִּשְׁרְנָה הַפְּרוֹת בְּדֶרֶךְ

קוֹלָם שָׁמַע אֶל 25
רָאָה בְּדִלּוֹתֵינוּ אֵל
שָׁכַחךָ יִכְיֶעוּ [...] דַּת יִשְׂרָאֵל
וַיִּשְׁרֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

13 ידידיך: כמו: ידידך (לשון יחיד בצורת הפסק); עמך ישראל. 14 [...] לו: אולי: מעלו. 15 לסמחו: ייתכן שכתוב: לשמרו. 16 את: בפסוק: אם. 17 מלך... לשכן: כנראה: הקב"ה ישכן אותו, ישיב את עם ישראל לאדמתו. 18 [נ] אור וכו': כינוי לקב"ה; ומשמע הטור: כאשר יימשכו ישראל אחר ה' (בעת הגאולה). 19 לך ניקרא מסכן: אולי: הסובל ונלעג בגלות בגללך, משום אמונתו בה'. 20 ויעשו וכו': הסיומת אינה מתקשרת יפה. 21 עדת חמוקי ירך: כינוי לישראל, על פי שיר השירים ז, ב; ועל הטור הבא המעתיק דילג בטעות. 23 לבו: מוסב כנראה על מישוהו מאויבי ישראל, אך משום חסרון הטור הקודם אין לדעת מיהו. 24 וישרנה וכו': שוב אין הסיומת מקושרת. 27 [...] דת: כנראה: עדת. 28 וישירו וכו': טור מעבר במקום סיומת מקראית.

הזולת למשפטים מוקדש להפטרה בישעיה נז, א ("כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה"):

זולת

אֶל עוֹשֵׂה צְדָקָה
בִּיטָה ב[....] עֲמֶךָ לְהַצְדִּיקָה
גוֹיִם נִיבְחָרִים לְצְדָקָה
כֹּה אָמַר יְיָ שִׁמְ[רו] מִשְׁפָּט וַעֲשׂוּ צְדָקָה

פירוש הפיוט: 3 גוים וכו': הקריאה אינה בטוחה, וקשה.

- 5 דיבְּרָתִי לַעֲדָתִי
הִירְאִיתִים גְּבוּרָ[תִי]
וְלִשְׁמִי בָּם בְּחַרְתִּי
כִּי קָרוֹבָה יִשְׁוּעָתִי
- 10 וְהַ פְּנִידָה לַחֲלוּת
חוּס [...] עָם לֹה מִהֲלָלוּת
טְהוּר יוֹשֵׁב תְּהִילוּת
נִמְתָּה וְצִדְקָתִי לַהֲגָלוּת
- 15 יֵה יִשְׁעָה עֵין בְּעֵין לַחֲזוּת
כִּי הִיא יוֹשֶׁבֶת פְּרוּזוֹת
לְשִׁמּוֹר מְזוּזוֹת
אֲשֶׁרִי (!) יַעֲשֶׂה זֹאת
- 20 מְרוֹם מְרֹאשׁוֹן יִהְיֶה סְבִיבָה
נְעִימִים יִהְיוּ לְסוֹבְבָה
שְׁמֵחִים וְהוֹגִים בָּהּ
וְכֵן אָדָם יַחֲזִיק בָּהּ
- עֲנוּ שִׁיר בְּהִילּוּל
פְּדוּיִם בְּרוּב גּוֹדְלוֹ
צֹאן חֶבְלוֹ
שׁוֹמֵר שְׁבֶת מִחֲלָלוֹ
- 25 קְמִיכֶם יִגְרַע
רֹאשׁ יִהְיֶה נִיפְרָע
שְׁבָחוּ מִיכֶם לֹא יִגְרַע
תָּמִים נָם וְשׁוֹמֵר יָדוֹ מַעֲשׂוֹת כָּל רָע

10 ח[נס] וכו': אולי: חוס על עם. מהללות: לשון נקבה מדוחק החרוז. 11 יושב תהילות: תהלים כב, ד. 12 נמתה: אמרת. 13 יה: אולי יש עוד מילה לפניו. עין בעין: על פי ישעיה נב, ח. 14 יושבת פרוזות: על שם "פרזות תשב ירושלים" (זכריה ב, ח). 15 לשמור מזוזות: משלי ח, לד; והכוונה: להתמיד לשבת בפתחי ה', בבתי כנסיות ובתי מדרשות. 16 אשרי וכו': בפסוק: אשרי אנוש יעשה זאת. 17 מרום מראשון: כינוי לקב"ה, על פי ירמיה יז, יב. סביבה: מוסב על כנסת ישראל. 18 לסובבה: מוסב על התורה, שישאל יעסקו בה בנועם. 26 ראש... ניפרע: מוסב על "קמיכם" שיושפלו.

לפרשת תרומה מפייט הזולת את הפסוק בישעיה ס, יז ("תחת הנחושת אביא זהב"), שכבר מצאנוהו בזולת המיוחס לר' שלמה סולימן. השוואת שני הזולתות המפייטים אותו פסוק עצמו מבליטה מאוד את תוכנו הרדוד והסתמי של הפיוט שלפנינו:⁶⁰

זולת

אוֹתָנוּ מְכַל אֶהָב
בְּזָכְרוֹ בְּרִית אֶב הַנֶּאֱהָב
גַּם לָנוּ הוּא [...]ב
תַּחַת הַנְּחֹשֶׁת אֶבִּיא זֶהָב

5 גַּם בְּרָכָה לָנוּ הוֹסֵף
דָּבָר עִידוֹת בִּיהוֹסֵף
[....]ס תַּעֲדִיף בְּכוֹסֵף
וְתַחַת הַבְּרִזָּל אֶבִּי כֶסֶף

10 זָכִים יִמְצְאוּ אֶרֶשֶׁת
חוֹן [...]וּ יִמְצֵא תַחְבוּשֶׁת
טַעַם קוֹל יֵשַׁע יֵשֶׁת
וְתַחַת הָעֵצִים נַחֲשֶׁת

15 יְהִי בְרָכָה לָנוּ יִיזֵל
כְּבִיר אֶבֶד אוֹיְבִים וְתִזְלֹל
עַל יַד חוֹזֵיק תִּזֵּל
לְכוּ אִמְרָתָהּ תַּחַת הָאֲבָנִים בְּרִזָּל

20 מֶלֶךְ אֲדוֹן הַשְּׁלוֹם
נָשׁוּר אִישׁ קַח אֲדָרְתוֹ וַיִּגְלוֹם
סִים בְּמִשְׁכָּנֵינוּ שְׁלוֹם
וְשִׁמְתִי פְקוּדָתְךָ שְׁלוֹם

הערות לנוסח הפיוט: 11 הטור כולו בין השיטין

פירוש הפיוט: 2 אב הנאהב: אברהם. 6 עידות ביהוסף: תהלים פא, ו. 8 אבי: במקום: אביא. 15 חוזיק: נביאיק. תזל: או מ"זול", כלומר תשפיע לנו שפע ברכה (כהמשך לטור 13), או מ"זלל", כלומר תשפיל את אויבינו (כהמשך לטור 14). 18 נשור: נראה. איש... ויגלום: את אליהו הנביא, על פי מל"ב ב, ח. 19 סים: שים.

60 למעשה לאורך הפיוט כולו מתפייט רק הפסוק הראשון של ההפטרה. רק במחרוזת האחרונה מגיע הפייטן לפסוק אחר, אך במקום להמשיך בהפטרה הוא מביא את הפסוק "כה אמר ה' השמים כסאי" (ישעיה סו, א).

עֲשֵׂה עֲמָנוּ צְדָקָה
פִּשְׁעֵינוּ מַחֲה בּוֹרָא אֲרָקָא
צְדָקִינוּ בְּצֶדֶק לְצְדָקָה
וְנוֹגְשִׁיךְ צְדָקָה

25 קוּמִי קִירְאִי
רוֹנִי בְּזִמְרוֹתֶיךָ וְעִזּוּ בְּעִזּוֹ תִרְאִי
שְׂדֵי שְׂבוּתְךָ יֵשִׁיב כְּהַתִּירְאִי
תִקְיָה כֹה אָמַר יְיָ הַשָּׁמַיִם כְּסֵאִי

22 בורא ארקא: בורא ארץ, הקב"ה. 26 ועין... תראי: על פי ישעיה נב, ח. 27 כהתייראי: ת' תלויה בכתב היד, ועניינו קשה כאן.

בזולת לפרשת תזריע מתפייטים פסוקי ישעיה סו, ז ("בטרם תחיל ילדה"), שכבר ראינום קודם לכן בזולת של ר' יוסף אבן אביתור ודנו במקורם הארץ ישראלי:

זולת

אֵל מְקִים שְׁעָרֵי חֲלָדָה
בְּרַחֲמֶיךָ קִבֵּץ אוֹם נְדוּדָה
גָּאוֹל עִם הוֹגֵי תַעֲוֻדָה
בְּטָרֶם תַּחֲלִיל יִלְדָה

5 דוֹרֵשׁ דָּמִים אוֹתָם זָכַר
הַחֲסֵד לָנוּ יוֹזְכֵר
וְעִמָּךְ בְּלֹא הוֹן נִימְכָר
בְּטָרֶם יָבוֹא חֶבֶל לָהּ וְהַמְלִיטָה זָכַר

10 זָכִים יִהְיוּ עִם אֱלֹה
חֲזוֹתָם כָּאֱלֹה וְכָאֱלֹה
טַעַם יִבְעֵזוּ אֱלֹה לְאֱלֹה
מִי שָׁמַע כְּזֹאת וּמִי רָאָה כָּאֱלֹה

הערות לנוסח הפיוט: 19 סולסלה] ס ראשונה מתוקנת, אולי מ-

פירוש הפיוט: 1 שערי חלדה: הם שערי הכניסה להר הבית (מידות פ"א מ"ג), וכאן הם משמשים כסמל לבניין המקדש. 3 תעודה: התורה. 5 דורש... זכר: תהלים ט, יג. 7 ועמך... נימכר: על פי תהלים מד, יג. 9 עם אלה: ישראל (השווה יחזקאל לו, כ). 10 חזותם: בראותם. כאלה וכאלה: כל מיני ניסים ונפלאות. 11 טעם: דיבור. 12 ומי: בפסוק: מי. 13 יודע לאחד: אולי על שם זכריה יד, ז: "והיה יום אחד הוא יודע לה".

יִדְדֵע לְאַחַד
כִּי הוּא אֶחָד
לְכֹן קְרוּיִם לוֹ גּוֹי אֶחָד 15
הַיּוֹחַל (!) בְּיוֹם אֶחָד

מְרוֹם בְּחֵר בְּעִיר אַחַת
נִזְרָא קְרָאָה אִם אַחַת
סוֹלְסָלָה אַחוֹת בֵּת אַחַת 20
אִם יוֹלֵד גּוֹי פֶּעַם אַחַת

עֲנָה עִם פְּדִיּוֹן
צוּי הַגִּיּוֹן
קְרִיאַת שִׁיגִיּוֹן
כִּי חָלָה גַם יִלְדָּה צִיּוֹן

קוֹמֵם קִינְיָנִיהָ 25
רוֹמֵם בִּינְיָנָה
שְׁעָה חִינוּנִיָּה
תִּבְנֶה מְכוּנִיָּה
גַם יִלְדָּה צִיּוֹן אֶת בְּנִיָּה

16 היוחל וכו': בפסוק: היוחל ארץ ביום אחד. 17 מרום: הקב"ה. בעיר אחת: בירושלים. 18-19 נורא: הקב"ה. קראה: קרא את עם ישראל. אם... אחות בת: השווה שמות רבה נב, ה: "כך הקב"ה בתחלה קרא לישראל בת... לא זו מחבבן עד שקראן אחותי... לא זו מחבבן עד שקראן אמי". סולסלה: פוארה ונשתבחה (בכינויים המפורטים כאן). 21 פדיון: כנראה כמו: בפדיון. 22 הגיון: לשון דיבור והגיוה; והניקוד על פי כתב היד. 23 שיגיון: זמר והודיה (השווה תהלים ז, א).

בזולת לפרשת קדושים מתפייטים פסוקי ישעיה ד, ג ("והיה הנשאר בציון... קדוש יאמר לו"):

זולת

אַרְוִמֵּם לְאֵל עֲלִיּוֹן
בְּרֹב הַלֵּל וְהַגִּיּוֹן
גְּדוֹלּוֹ אֲבִיעַ בְּעַם עֲנִי וְאַבְיּוֹן
וְהִיָּה הַנִּשְׁאָר בְּצִיּוֹן

הערות לנוסח הפיוט: 4 הנשאר] ש בין השיטין 6 הגות] ת מתוקנת מ-ל
פירוש הפיוט: 2 והגיון: שבח והלל, ראה בזולת הקודם, טור 22.

5 דיבֿר לעמוסי מעים
הגות לו בכפלים
ולעד אקוד לו אפים
והנותר בירושלים

10 זך מפואר בגודלו
חסיד בפעלו
טהור וישר לעלו
קדוש יאמר לו

15 יה שוכן שמים
כפר חט עמוסי מעים
להקשיב מינו פילולים
כל הכתוב לחיים בירושלים

20 מלא משאלות המוני
נאור האיר עיני
סיחי תקבל עם שינוני
אם רחץ יי

ענינו דר תליון
פלא עשות בציון
צוה בדת רציון
את צואת בנות ציון

25 קומם אורכה ורחבה
רוגז לא יעבור בה
שדי תהיה אש סביבה
תוקף ואת דמי ירושלים ידיח מקרבה

5 לעמוסי מעים: לישראל, על פי ישעיה מו, ג. 9-11 זך וכו': כינויים לקב"ה. לעלו: כמו: לעלותו, שראוי לשבחו. 14 חט: חטא. עמוסי מעים: ישראל (לעיל טור 5). 15 פילולים: תפילה. 19 סיחי: שיחי, תפילתי. עם שינוני: הקריאה מסופקת, ואולי משמעו: בהרבותי בדבריי. 21 תליון: קשה, ואולי צריך להיות: עליון. 22 בציון: לשון צני ותפארת. 23 בדת רציון: בדת הרצויה, במקרא (והכוונה כאן לדברי הנביא שבסיומת הסמוכה). 24 את צואת וכו': יש להוסיף למשמע הדברים את האמור קודם: "אם רחץ ה'". 27 תהיה אש סביבה: על פי זכריה ב, ט. בזולת לפרשת אמור מתפייטים פסוקי יחזקאל מד, כה ("ואל מת אדם לא יבוא"); פסוק זה שוב כלול בהפטרה המקובלת לפרשת אמור החדשנית (המתחילה שם בפס' טו – "והכהנים הלוים"), אך ההתחלה בפסוק זה דווקא מציינת את הפטרתם של בני ארץ ישראל:

זולת

אֵיתָן כָּבֹא מְבֹא
 בְּתַחֲלָה בָּא לְבֹא
 גַּם סִיחוּ קִיבְלָתָה כְּבֹא
 וְאֵל מֵת אָדָם לֹא יָבֹא

5 דִּיבְרָתִי לְאֱלֹהֵי הָרוּחוֹת
 הָיוּ בְּאֵימָה צוֹנְחוֹת
 וּקְרִיאַת הַשֵּׁם מְנַצְחוֹת
 כִּי אִם לֹא־ב וּלְבָן וּלְאֵם וּלְבָן וּלְבַת וּלְאָח וּלְאָחוֹת

10 וְהָ זֹעֶק בְּגוֹרְלוֹ
 חֲנוּן יֵשַׁע הִילּוּלוֹ
 טַעַם הַשִּׁיב לוֹ
 אַחֲרֵי טְהָרְתּוֹ שְׁבַעַת יָמִים יִסְפְּרוּ לוֹ

15 יְחִיד נֶאֱדָר בְּקוֹדֶשׁ
 כֶּפֶר עַל עֲדַת קוֹדֶשׁ
 לְהַקְרִיב בְּמִקְדָּשׁ קוֹדֶשׁ
 בְּיוֹם בָּאוּ אֶל הַקּוֹדֶשׁ

20 מֶלֶךְ שׁוֹכֵן מַעֲלָה
 נִהַל מִי זֹאת עוֹלָה
 סְגוּלִים חִבֵּל נִחְלָה
 וְהִיתָה לָהֶם לְנִחְלָה

עֲלִיוֹן מוֹשֵׁל בְּכָל
 פְּדוּיֵי יוֹדוּהוּ כִּי כָל יָכוֹל

הערות לנוסח הפיוט: 17 שוכן] כפול בראש שורה ובסוף שורה

פירוש הפיוט: 1 איתן וכו': "איתן" הוא בדרך כלל כינוי לאברהם (מל"א ה, יא ומדרשו בפסיקתא דרב כהנא, פרה, עמ' 61); "בא מבוא" הוא כינוי שגור ליצחק (על שם בראשית כד, סב). אך המחרוזת כולה איננה מתיישבת, ובעיקר לא ברור הקשר שלה אל הסיומת שבסופה. 3 סיחו קיבלתה: את תפילתו שמעת. כבוא: כנראה: כבואו לפניך. אך שוב לא ברור על מי מדובר. 6-7 היו... מנצחות: יש כאן תיאור של שבח השם באימה, אבל אין לדעת מי נושא המשפטים. מנצחות: מזמרות (מלשון "למנצח"). 8 כי וכו': סיומת בלתי מקושרת. לאב ולבן ולאם: בפסוק: לאב ולאם. ולאח: בפסוק: לאח. 9 זך... בגורלו: כנראה: הכהן המתפלל על נחלת ה', ישראל. 10 חנון: הקב"ה. ישע: ישעה, יפנה אליו. 12 אחרי: בפסוק: ואחרי. 13 נאדר בקודש: הקב"ה, על פי שמות טו, יא. 18 מי זאת עולה: ישראל, על פי שיר השירים ח, ה.

צְבָאוֹת שְׁמִים יִיחַדוּ לְאֲדוֹן כָּל
רִאשִׁית כָּל בִּיכּוּרֵי כָל

25 קָרְבוֹ הַכֹּהֲנִים
רִאשִׁית עֲרִיסוֹתֵיכֶם הָיוּ נוֹתְנִים
לְמִשְׁרָתִים וּמִכֹּהֲנִים
תִּתְּנוּ לַכֹּהֲנִים

24 ראשית: בפסוק: וראשית. 25 קרבו הכהנים: ציווי לישראל לקרב את הכהנים על ידי המתנות.
26 ראשית עריסותיכם: על פי הפסוק המתפייט. 27 למשרתים: בראש הטור חסרה תיבה הפותחת בש'.
28 תתנו לכהנים: בפסוק: "תתנו לכהן", אך השינוי מכוון (משום החרוז).
בזולת לפרשת בחוקותי מתפייטים פסוקי ישעיה א, יט ("אם תאבו ושמעתם")⁶¹

זולת

אֲמוֹנִים שָׁמְעוּ לְמֶלֶךְ כְּאֲשֶׁר שָׁמַעְתֶּם
בִּינוּ כְּאֲשֶׁר הִיבַנְתֶּם
גּוֹשׁוּ אֵלַי וְאֲנִי אוֹהֵב נִיבְחַרְתֶּם
אִם תֵּאָבֹדוּ וְשָׁמַעְתֶּם

5 דְּתִי תִהְיוּ הוֹגִים בְּמִילּוֹ
הֲלֹא יִמִּיכֶם בְּטוֹב תִּבְלוּ
וְלוֹ כָּכָל עֵת מָלְלוּ
טוֹב הָאָרֶץ תֹּאכְלוּ

10 זָכוּ תִזְכּוּ וְתִתְּנוּ
חֹק לָכֶם בְּיַד נָבִיא נִתְּנוּ
טַעַם אִמְרָתִי הִבִּינוּ
וְאִם תִּמָּאֲנוּ

הערות לנוסח הפיוט: 7 ולו] אחריו מחוקה ת

פירוש הפיוט: 1 למלך: לקב"ה. כאשר שמעתם: כשם ששמעתם בקולו בעבר. 3 אוהב ניבחרתם: הלשון עילג, ואולי משמעו: ואני אוהב אתכם כי נבחרתם לי. 5 במילולו: ככתבו וכלשונו (מוסב על התורה, והכינוי בלשון זכר מדוחק החרוז, אם כי גם כך אין החרוז מתוקן). 6 ימיכם... תבלו: השווה לאיוב כא, יג. 10 חוק: כמו: חוקים.

61 הפיוט מעבד בתחילה, על פי הסדר, את פס' י"ט-כ"ג, ומדלג בשתי המחרוזות האחרונות לפרק ב', פס' א-ב; אפשר שזו בחירה מקומית של הפייטן (אשר אולי העדיף את פסוקי הנחמה שבפרק ב' על פסוקי התוכחה שבפרק א'), אך אפשר שיש כאן רמז למנהג ליטורגי כלשהו של דילוג במקום זה (אם כי לאו דווקא דילוג בהיקף מדויק זה). ברשימת עופר מצוינת אפשרות לדילוג מפס' כ"ז לפרק ב' פס' ב-ג.

יֵשַׁע לָכֶם הַכִּינָה
כְּמוֹ נִיגְלִיתִי מִמַּעוֹנָה
לָכֵן בָּחַרְתִּי בְּזֹרַע מִי מִנָּה
וְאִיר אֵיכָה הִיתָה לְזוֹנָה

15

מָה תִּרְבּוּ תִּדְבְּרוּ שְׁקָרִים
נִיגְגוּ בְּאֶמְרִים
סוֹדֵרִים הַגְּבָרִים
לְמָה סֵרִיךְ סוֹדֵרִים

20

עָנּוּ בְּזִימָרָה לְאֵלֵי הוּ
פִּיתוּהוּ וְעִלוּהוּ
צֹדֵק לְמַדּוֹ וְחִלּוּהוּ
הַדְּבָר אֲשֶׁר חָזָה יִשְׁעִיהוּ

קָדְשׁוֹ לָרֶם עַל רָמִים

25

רוּגְשִׁים בְּנַעֲיָמִים

שׁוֹב שְׁבוֹת מְעוּטֵי עַמִּים

תְּמִימִים וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים

13 הכינה: אולי: אכינה, אך אפשר לפרשו כמו: להכין. 14 כמו... ממעונה: כשם שהושעתי אתכם כאשר נגליתי אליכם מן השמים במעמד סיני וביציאת מצרים. 15 בזרע מי מנה: בישראל, על פי במדבר כג, י. 17 תרבו תדברו: הלשון על פי שמ"א ב, ג. 18 ניהגו: לא ברור על מי מוסב, וגם הטור הבא איננו מתקשר יפה. 20 סריך: שריך. 21 לאלה הו: כמו: לאלה הוא, לה' (השווה זולת לשמות, 5). 22 פיתוהו: אמרו לפניו דברי ריצוי (השווה תהלים עח, לו, אך כאן הוא במשמעות חיובית). 27 מעוטי עמים: ישראל, על פי דברים ז, ז.

גם הזולת האחרון, לפרשת במדבר, מוקדש לפסוקי ההפטרה הארץ ישראלית שבהושע ב, טז ("לכן הגנה אנכי מפתיה והלכתי המדבר"), פסוקים שהם שוב כלולים אמנם גם בהפטרה הבבילית לפרשה זו, אך הפתיחה במקום זה מתועדת ללא ספק כמנהג הארץ ישראלית המקובל:

זולת

אֲנִי מִצֵּר גְּאֻלְתִּיהָ
בְּיַד יְמִינִי הוֹשַׁעְתִּיהָ
גַּם בְּדִבְרֵי אוֹתוֹת פִּקְחִתִּיהָ
לָכֵן הִנֵּה אֲנִי מִפְתִּיהָ

פירוש הפיוט: 3 פקחתי: אולי: הוצאתיה מן הגלות (מלשון "המפקח את הגל"), אך אפשר שצריך להיות "פקדתי". 4 אני: בפסוק: אנכי.

- 5 דיבְרְתִּי לְהָאִיר שְׂבִיבָה
וּבְחוּק הַחֹקְתִּי לִיבָה
זְכָרְתִּיהָ לַהֲחִיבָה
וְהוֹלֵכְתִּיהָ הַמְדַּבֵּר וְדִיבְרְתִּי עַל לִיבָה
- 10 טִיעַמְתִּי לְהִנְעִימָהּ
יְדִידֵי קְרֹאֲתִיהָ בְּנִיחוּמָהּ
לְעַד אֲנִי מִנְחָמָהּ
וְנִתְתִּי (!) אֶת כְּרָמָהּ
- 15 מֶלֶךְ הַדֶּר בְּמַעוֹנֵי
נִהַג בְּאַהֲבָה עֲדָרֵי צֹאנֵי
[.....] יַח קָהֵל הַמוֹנֵי
וְהָיָה כִּיּוֹם הַהוּא נֶאֱמָר יְיָ
- 20 קְדוֹשׁ סִימְנוּ שְׁאֲרִית
רַם אֲתָה רֹאשִׁית וְאַחֲרִית
שְׂדֵי תֵן תְּקוּהָ וְאַחֲרִית
זְכָרְתִּי לָהֶם בְּרִית

7 להחביה: משובש (משום החרוז), וצריך להיות כנראה: להחביבה. 9 טיעמתי: ציויתי, דיברתי. להנעימיה: להנעים ולהיטיב לה. 12 ונתתי... כרמיה: בפסוק: ונתתי לה את כרמיה. 13 במעונוי: בשמים. 17 סימנו: שימנו. 19 תן תקוה ואחרית: על פי ירמיה כט, יא.

הזולת העשירי בסידרה זו נועד, כאמור, לפרשת כי תשא – ופרשה זו איננה ראש סדר ארץ ישראלי. לכאורה ניתן היה לצפות להופעת הפטרת ראש הסדר הראשון שבתוך הפרשה (או אחד הסדרים האחרים שבה) – אך לא כך המצב בכתב היד: ההפטרה המפויטת בזולת לקוחה מהושע ב, א ("והיה מספר בני ישראל"), והיא אכן קשורה ללא ספק בראש הפרשה – מניין בני ישראל – אך אין היא ידועה כהפטרת כי תשא בשום מנהג. אבל פסוקים אלה עצמם ידועים כהפטרה ארץ ישראלית מקובלת כאשר קוראים את פסוקי "כי תשא" כפרשת שקלים.⁶² נראה אפוא כי מכיוון שלא נמצאה כאן הפטרת סדר תלת־שנתי המתאימה לראש הפרשה, נבחרה הפטרה ארץ ישראלית של שבת מצוינת במקומה.⁶³ הזולת המיוסד עליה דומה ביותר לזולתות האחרים שראינו, המוקדשים להפטרות הסדרים:

62 כקוריו מעניין נציין שהפסוק "והיה מספר בני ישראל" וגו' בא גם בסיומות המקראיות בגוש האחרון שבגוף היוצר לפרשת כי תשא בכ"י אוכספורד 2715/2, וכן במקבילה שלו בכ"י אוכספורד 2741/5 (d. 55), דף 23 – אך שם הוא משמש כיוצר לפרשת שקלים, וממילא אין גם פלא בשילוב פסוק ההפטרה הזאת דווקא – אם כי עצם הבאת הפטרה בגוף יוצר איננה מקובלת; בגושים הראשונים ביוצר זה מתפייטים פסוקי קריאת פרשת שקלים, כנהוג. 63 ככל הנראה, גם גוף היוצר לפרשת כי תשא בכתב היד נועד במקורו לפרשת שקלים (ראה בהערה הקודמת).

זולת

אֹדֶךְ אֶל
בְּמָקוֹם אֲרִיאֵל
גָּדוֹל יִשְׂרָאֵל גּוֹאֵל
וְהָיָה מִסְפֵּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

5 דְּבָרְךָ לְעַד מְקוֹיִם
הָלוֹא מֵאֲמָרְךָ נִתְקַיִּים
וְלֶךְ מַחֲכִים מְשׁוּלִים כָּחוֹל יָם
וְהָיָה מִסְפֵּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כָּחוֹל הַיָּם

10 יְיָ לֶךְ נִסְפָּר
חַי שְׁמֶךָ הוּא לָנוּ יִכְפָּר
טַעַם מִפִּיךָ נִיתְכַּפֵּר
אֲשֶׁר לֹא יִימָד וְלֹא יִסְפָּר

15 יְיָ אֵתָה אֶבְיָהֶם
כּוֹנֵן מְקוֹם הִלּוּלֵיהֶם
לֶךְ יִבְיְעוּ בְּשִׁפְתוֹתֵיהֶם
וְהָיָה בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יֹאמַר לָהֶם

20 מִלְכֶּכֶם לָמָּה זִנְחֶתֶם
נְדִיבִים אַחֵר לֵב הִלְכֶתֶם
סִרְתֶּם מִן הַדֶּרֶךְ וּתְיַעֲבֹתֶם
אֲשֶׁר יֹאמַר לָהֶם לֹא עָמִי אַתֶּם

עֲזַבְתֶּם מַעֲשֵׂה אֱלֹהִי
פְדוֹת יַחִישׁ לְנוֹגְהִי
צִדְקָתִי לְכִמְיָהִי
יֹאמַר לָהֶם בְּנֵי אֵל חַי

פירוש הפיוט: 2 אריאל: ירושלים והמקדש. 7 משולים כחול ים: ישראל, על פי הפסוק המתפייט. 10 חיי וכו': פנייה אל הקב"ה ("חיי") בקביעה: שמך הוא יכפר לנו. 11 טעם: מלת מילואים (כמו: דבר, עניין). 14 מקום הילוליהם: המקדש שישראל מהללים בו את ה'. 15 יביעו בשפתותיהם: על פי תהלים נט, ח (אך במשמע חיובי). 21 עזבתם וכו': המשך התוכחה שבמחרוזת הקודמת. 22 לנוגהיי: לישראל המזהירים כאור נוגה. 23 צידקתי: אולי כתוב "צידקתו"; ונראה שחסר אחריו פועל. לכמיהי: לישראל הכמהים לה'.

25 קומו בָּרְכוּ לְאֵל
 רַחֲשֶׁכֶּם יִקְשִׁיב אֵל
 שְׂדֵי נִיגְלָה לְאַבְוִתִּינוּ אֵל
 וְנִיִּקְבְּצוּ בְּנֵי יְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל

הערות לנוסח הפיוט: 27 ניגלה] ל מתוקנת מ-א

25 קומו ברכו: השווה נחמיה ט, ה. 27 שדי... אל: שיעורו: אל שדי נגלה לאבותינו. 28 וישראל: בפסוק: ובני ישראל.

כל הזולתות הללו שהבאנו כאן דומים בתבניותיהם ובמהלכם. בכל אחד מהם שבע מחרוזות מרובעות, מסודרות באקרוסטיכון אלפביתי ישר, הנחתמות בסיומות מקראיות מהפטרות הסדרים.⁶⁴ הסיומות באות לעתים מראשי הפסוקים בזה אחר זה (או בדילוגים), ופעמים אחרות מעדיף הפייטן להביא קטעים קטעים מן הפסוקים השלמים שבראשי הפטרות. מבחינת תוכנם ורמתם אין אלו פיוטים מרשימים. למעשה לפנינו פיוטי זולת שגרתיים בצורותיהם, ועלובים למדי במהלכם הספרותי. הם בולטים בלשונם הבלתי מהוקצעת,⁶⁵ בחריזתם הדלה לעתים אף יותר מן המידה,⁶⁶ בתכניהם הנדושים, שלפעמים אף אינם יוצרים רצפים סבירים,⁶⁷ ובסיומות המקראיות אשר מדי פעם אינן מתקשרות כלל אל המחרוזות שלפניהן.⁶⁸ למעשה, העניין היחיד שיש בהם הוא בהקדשתם להפטרות הסדרים התלת-שנתיים.

כתב היד כפי שהוא לפנינו משקף אפוא לכאורה מנהג של הפטרות ארץ ישראליות בהקשר של קריאת פרשות על פי המחזור החד-שנתי.⁶⁹ סביר להניח כי זה שהרכיב את המערכות הללו דאג להתאים את ההפטרות שבפיוטי הזולת לנהוג בזמנו ובמקומו, וההפטרות הארץ ישראליות המפויטות בהם אכן שימשו בפועל כהפטרות הפרשות. ייתכן שאפילו הפטרת "והיה מספר בני ישראל" שימשה בפועל כהפטרת כי תשא – מתוך שבני הקהילה לא מצאו הפטרה ארץ ישראלית מקורית לראש הפרשה אשר איננו, במקרה זה, ראש סדר תלת-שנתי. מעניין ביותר – אך לא ניתן לדעת – מה הפטירו בשאר פרשות שאינן ראשי סדרים.⁷⁰

64 בזולת לפרשת במדבר דולגו כמה מאותיות האלפבית, והוא קצר מחבריו במחרוזות אחת, ויוצר תחושה של רישול רב.

65 כך דרך משל מצאנו כמה פעמים מעברים בלתי סבירים מיחיד לרבים (שמות, טור 26; בחוקותי, טור 10) או מזכר לנקבה (שמות, טור 6; משפטים, טור 10; בחוקותי, טור 5).

66 אין צורך להזכיר מילים חוזרות הבאות במקום חרוזים אמיתיים – תופעה זו עולה אף אצל פייטנים חשובים; אך ראה דרך משל חריות אה/לה בזולת לפרשת בוא, טורים 5-8. ראוי לציין גם את החריוזה הבלתי שגרתית של שורוק בחולם בהברה פתוחה (בחוקותי, טורים 5-8).

67 ראה בעיקר בזולת לפרשת אמור ובביאורנו שם.

68 ראה בזולת לפרשת בוא (בעיקר טור 20), לפרשת אמור ועוד.

69 מציאות זו איננה חדשה: היא קבועה, כפי שכירדנו כבר בראש המאמר, במנהג רומניא, ובתקופת הגניזה נראה שהיא משתקפת בקדושתאות של הפייטן יהודה. ראה לעניין זה פליישר, "עינונים במנהגי הקריאה" וכו' (לעיל הע' 40), עמ' 28-31.

70 בשני מקרים כאלה (לפרשות ויקהל וצו) הובאו בכתב היד, כאמור לעיל, עיבודי זולתות של ר' שלמה סולימן, ובמקרה שלישי – לפרשת כי תשא – זולת ארץ ישראלי לשקלים. פרשה יחידה נוספת המפויטת בכתב היד ואיננה ראש סדר היא בשלח, אך לה לא הובא זולת.

שאלה נוספת הנותרת בלא מענה היא מי חיבר את הזולות הללו. אפשר שהמלקט שהרכיב את מערכות היוצר ועיבד לשם כך, כפי שכבר ציינו, פיוטים שונים, ובעיקר גופי יוצר של ר' שלמה סולימן, כתב במקרה זה פיוטי זולת משלו. הדבר מתקבל על הדעת דווקא משום המנהג החרגי המשתקף בהם: אפשר שכל פיוטי הזולת שהיו לפניו בעת מעשה העיבוד הוקדשו, כמקובל, להפטרות הבבליות, ואלו לא התאימו למנהגו, ומשום כך הוא נאלץ לחבר זולות משלו; מה גם שזולות אלו קלושים ונמוכים בסגנונם, וכל חרון הבקיא מעט בחוקי הפיוט יכול היה להוציאם מתחת ידו. עם זאת, אי אפשר שלא להעלות גם את האפשרות האחרת, שפיוטי הזולת הללו, כמוהם כרוב גופי היוצר בכתב היד, אינם אלא מעשה עיבוד של חומר פייטני קדום יותר,⁷¹ ורמתם הנמוכה של הזולות תוסבר במקרה כזה בדרך עבודתו של המעבד, הנוהג "לקלקל" תוך כדי עבודתו גם פיוטים אחרים.⁷² גם במקרה זה לא נוכל לדעת אם הפיוטים המקוריים נלקחו מתוך מחזור של יוצרות לפרשות חד-שניות, אשר גם הוא נתחבר בקהילה שהשתמשה בהפטרות הסדרים בעת קריאת פרשות אלו – או שמא מקורם במחזור יוצרות לסדרים התלת-שנתיים,⁷³ והם מצביעים אפוא על קיומו של חומר פייטני קדום שאבד, ולא נותר אלא בלבדו המדולדל שלאחר מעשה העיבוד.⁷⁴

בין כך ובין כך, המנהג המשתקף בכתב היד ברור, והוא מעשיר את מפת מנהגי ההפטרות העולים מתוך מחזורי היוצרות מן התקופה המזרחית המאוחרת.

ז

נסיים את עיוננו בדרך שונה לגמרי שבה מופיעים רמזים להפטרות הסדרים הארץ ישראלים בתוך מחזור יוצרות לפרשות חד-שניות. הפייטן היחיד שכלל לא הקדיש להפטרות את הזולות שבמחזור שכתב הוא ר' אלעזר בירבי קילר. כפי שבייררתי בהרחבה בעבר, דווקא בזולות, ועימם במאורות ובאהבות, מציב ר' אלעזר בירבי קילר זכר לסדרים הארץ ישראלים: מחרוזות הזולת שלו חותמות תמיד בסימונות מקראיות מלוקטות, אך אלו נבחרות מתוך קשר ברור

71 מקרים של רשנוות תבניתית מחזקים כיוון זה, אם כי חרון בינוני יכול לכתוב מלכתחילה בלא הקפדה יתרה. ראה דרך משל את הדילוגים באקרוסטיכון שצינו לעיל, בהע' 64. עליהם יש להוסיף מחרוזות בת חמישה טורים הבאה לפתע בסוף הזולת לפרשת תזריע, לכאורה כדי להביא את האות ת' ולהשלים את האלפבית; אך במקומות אחרים באה אות זו בצד האות ש' או בראש הסיומת המקראית (אם כי קורה שמוותרים עליה כליל, דבר המעיד שוב על אי הקפדה בענייני תבנית).

72 השוואות רחבות של הפיוטים המעובדים שבכתב היד אל פיוטי המקור, תוך בדיקת דרכו של המעבד, אני מקווה להביא במאמר מיוחד שיוקדש לכתב יד זה.

73 העובדה שאין בכתב היד שום זולת מהסידרה שראינו לפרשה שאיננה ראש סדר תלת-שנתי (חוץ מהזולת לפרשת כי תשא שנדון בפירוט) יכולה אמנם להטות את הדעת לאפשרות זו, אבל אין בכך הוכחה, כי בצד הזולות המעובדים לפרשות ויקהל וצו (ראה לעיל, ובהע' 58-59), מצאנו זולות שאינם להפטרות של סדרים גם ליתרו ותצוה, פרשות שהן גם ראשי סדרים; ובצד העדר הזולת לבשלת, חסרים זולות גם לוואר, לויקרא ולשמני – פרשות שהן גם ראשי סדרים. מהעדר זולת או מהופעת זולת שאיננו מוקדש להפטרות לא נוכל אפוא להוכיח שום דבר חד-משמעי.

74 רמתם הגרועה של הזולות כפי שהם לפנינו, אין בה כדי לשלול את האפשרות שהפיוטים המקוריים היו קדומים ואף נאים למדי: במקרה אחד אפילו נותר – אולי "בטעות" – שריד למחרות יפה במיוחד, מחרוזת בודדת בסדרה כולה הרומזת בתן רב למדרש (ראה תזריע, טורים 16-20).

לסדרים הארץ ישראליים הכלולים בפרשות המתפייטות.⁷⁵ דרכי הרמיזות לסדרים רבות ומגוונות אצלו, ולא תמיד נהירות.⁷⁶ אולם בין פסוקי הסימנות בולטים פסוקי ההפטרות של בני ארץ ישראל, המשולבים בזולתות כפעם בפעם, מתוך כוונה לרמוז לסדרים הקדומים. יתר על כן, מעולם לא מצאנו את הפייטן מביא רצף של כמה סימנות מקראיות מאותו פסוק אלא במקרים שמדובר בהפטרה.⁷⁷

מנהגו זה של ר' אלעזר בירבי קילר מוכיח שזכרון של הפטרות הסדרים היה חי אצלו כאשר כתב את יוצרותיו לפרשות, אך משיטתו בעניין זה ברור שלא ביקש להבליט במיוחד את ההפטרות. לעתים קרובות הוא מפייט בזולתות גם פסוקים הנדרשים לעניין הסדרים או רומזים להם בלשונם, אך אינם מן ההפטרות. אכן, זכרם החי של הסדרים אצל בעל מחזור יוצרות לפרשות מוכח כאן בבירור, אך להפטרות כשלעצמן אין מעמד מיוחד בהקשר זה. זוהי תופעה יוצאת דופן, השונה מכל מה שראינו אצל יתר בעלי מחזורי היוצרות לפרשות.

*

החומר שהבאנו כאן איננו אחיד, וכמו שהבלטנו – לימודים שונים עולים ממנו. בכמה מקומות לא יכולנו אלא לחשוף את זכרון החי של הפטרות הסדרים התלת־שנתיים, המבצבץ ממחזורי היוצרות לפרשות החד־שנתיים; אך בכמה מקרים יכולנו ללמוד על מנהג ברור של הפטרה תלת־שנתית בהקשר שנתי. מתברר שהיו קהילות ארץ ישראליות, אשר עם המעבר מקריאת הסדרים התלת־שנתיים לקריאת הפרשות על פי המחזור החד־שנתי, לא שינו את מנהגי ההפטרה שלהן, והמשיכו להשתמש בקביעות בהפטרות הארץ ישראליות הקדומות, כשהן מותאמות מעתה לפרשות החדשות; הביטוי הרחב ביותר למנהג זה עלה מכתב יד אוכספורד 2715/7 שתיארנו בהרחבה. מצד שני, היו קהילות שאכן קיבלו עליהן גם את ההפטרות ה"בבליות" – אך לא בשלמות, ובכמה פינות עדיין שמרו את ההפטרות הקדומות של בני ארץ ישראל. מצב זה משתקף במחזור היוצרות של ר' שמואל השלישי, ובכמה פינות גם אצל רס"ג ואולי אף אצל ר' שלמה סולימן. מפת מנהגי ההפטרה של הקהילות המשתמשות במחזור הקריאה השנתי במזרח מתגוונת מעתה, ואי אפשר עוד לדון בהם בלא להביא בחשבון את מנהגי ההפטרה הקדומים של בני ארץ ישראל.

75 ראה בהרחבה: ש' אליצור, פיוטי ר' אלעזר בירבי קילר, ירושלים תשמ"ח, עמ' 43-54.

76 במקרים רבים אין אנו יכולים לעמוד על מלוא משמעויותיהן משום אוכדנם של מדרשים או פיוטים קדומים אשר יצרו את הקשרים בין הפסוקים שבזולתות לבין הסדרים; ראה שם.

77 חריג בודד הוא הפסוק "כי אנכי ידעתי את המחשבות" וגו' (ירמיה כט, יא) המתפייט בזולת לעקב לאורך שלוש מחזירות רצופות, ומשום כך שיערתי שהוא שימש כהפטרת הסדר "כי הארץ" (דברים יא, י) הכלול בפרשת עקב; הפטרתו של סדר זה לא נתגלתה עד היום. עופר, רשימה, עמ' 174, חלק עלי בטענה שאין בפסוק זה קשר מילולי אסוציאטיבי לפתיחת הסדר, ולא שם לב ללשון "אחרית" הבא גם בפסוק זה ("לתת להם אחרית ותקוה") וגם בפסוק השני בסדר ("מראשית השנה ועד אחרית שנה"); אך מובן שאינני טוענת שיש כאן הוכחה ממשית לקיומה של ההפטרה, אלא רמז לאפשרות סבירה בלבד.

רשימת הקיצורים

ש' אליצור, פיוטי ר' יהודה בירבי בנימן, ירושלים תשמ"ח.	אליצור, יהודה בירבי בנימן
ש' אליצור, פייטן בעידן של מפנה – ר' יהושע בר כלפה ופיוטיו, ירושלים תשנ"ד.	אליצור, יהושע בר כלפה
י' עופר, "סדרי נביאים וכתובים", תרביץ נח (תשמ"ט), עמ' 176-185.	עופר, רשימה
ע' פליישר, היוצרות בהתהוותם והתתחותם, ירושלים תשמ"ד.	פליישר, היוצרות
ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה.	פליישר, שירת הקודש
ע' פליישר, תפילה ומנהגי תפילה ארץ־ישראלים בתקופת הגניזה, ירושלים תשמ"ח.	פליישר, תפילה